

2.3. Batı Türkçesi

2.3.1. Eski Anadolu Türkçesi

Faruk K. TİMURTAŞ

Türk Dünyası El Kitabı

Türk Kültürünu Araştırma Ens. Yay.:121, Ankara 1992

Türkiye Türkçesinin tarihî devresinin ilkini, Eski Anadolu Türkçesi teşkil etmektedir. Selçuklu devri Türkçesini de içine alan bu devre XIII. asırdan XV. asırın sonuna kadar devam etmiştir. XV. asırın ikinci yarısı bir geçiş devri olmakla beraber, Eski Anadolu Türkçesinin hususiyetleri, bütün XVI. asır boyunca devam etmiş; hattâ, XVII. asırda da kendisini göstermiştir.

Selçuklu devrinden bugüne pek az eser kalmıştır. Bunların büyük bir kısmı, daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilmiş metinlerdir. Bunlar Sultan Veledd, Ahmet Fakih, Şeyyah Hamza ve Dehnâhi'ye ait bulunmaktadır. XIII. asırın sonuyla XIV. asırın başında yaşamış olan Yunus Emre de Selçuklu devrinden sayılabilir.

Eski Anadolu Türkçesi devresinin gramer hususiyetlerini, her asra ait bellî başlı eserlerden örnekler vererek, ana çizgileriyle tesbit etmiş bulunuyoruz.

XIII. Asır:

CR= *Mevlâna Celâleddin-i Rumî'de Türkçe beyit ve ibareler* (Mecdut Mansuroğlu, TDAY, 1954, s. 207-220). ÇN = *Çarhnâme - Ahmed Fakih* (Mecdut Mansuroğlu, İstanbul 1956), SV = *Sultan Veledd'in Türkçe Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, İstanbul 1958), YZŞ = *Yusuf ve Zeliha Şeyyad Hamza* (Dehri Dilçin, faksimile, İstanbul 1954), DH = *Dehhâni ve Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, İstanbul 1947), ŞH = *Şeyyah Hamza'nın Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, Drei Gedichte Sayyad Hamza's : UAJb. XXVI, 1954), YE = *Yunus Emre'nin Şiirleri* (Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1972).

XIV. Asır:

FS = *Ferhengnâme, i Sa'di Tercümesi* - Hoca Mes'ud (Yekta Mutlu, *Ferhangnâmei Sa'di Tercümesinin Gramer Hususiyetleri*, mezuniyet tezi, TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ KTP. NR. 272), SN = *Süheyl ü Nevhalar - Hoca Mes'ud* (J.H. Mordtmann, faksimile, Hannover 1925; Tahsin Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938), YZD = *Yusuf ve Zeliha - Erzurumlu Mustafa Darir* (Nuran Özyiğit, *Erzurumlu Darir'in Kissâ-i Yusuf Mesnevisi Üzerinde Bir İnceleme*, TÜRKİYAT ENST. TEZ 592), MT = *Mantiku't-Tayr Tercümesi - Gülsehrî* (A. S. Levend, faksimile, Ankara 1957), KD = *Kelile ve Dimne - Kul Mes'ud* (A. Zajaczkowski, *Etudes sur la langue Vieille - Osmanli. I. Morceaux choisis de la traduction turque-a-nationale de Calila et Dimna*, Krakow 1934), Gz = *Üç Gazavât-ı Hz. Ali Hikâyesinin Gramer Hususiyetleri* (Erdal Duyar, TÜRKİYAT ENST. TEZ. NR. 327), KB = *Kadı Burhaneddin Divanı* (T.D.K., faksimile, İstanbul 1944), KY = *Kissâ-i Yusuf* (C. Brockelmann, *Ali's Qissa'i Jusuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Leteratur*: ABAW, Berlin 1916), DK = *Kitâb-ı Dede Korkut* (Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara 1958-1963).

XV. Asır:

AD= *Ahmed-i Dâî Divanı* (İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâî Külliyyati*, faksimile, İstanbul 1952), MV = *Mevlid - Süleyman Çelebi* (Ahmet Ateş, *Vesileti'n-Necât*, Ankara 1954), ŞD = *Şeyhî Divâni* (T. D. K., faksimile, Ankara 1942), HŞ = *Husrev ü Şirin - Şeyhî* (Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i*, İstanbul 1963), HR. = *Harnâme - Şeyhî* (F. K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul 1971), DV = *Vassiyet-i Nûşîrevân - A. Dâî* (I. H. ertaylan, *Ahmed-i Dâî Külliyyati*, İstanbul 1952), AP = *Âşıkpaşazâde* (H. J. Kissling, *Die Sprache des Âşıkpaşazade*, Breslau 1936), KV = *Kirk Vezir* (H. W. Duda, *Die Spracheder Qyrq Vezir - Erzählungen*, Leipzig 1930), AT = *Atâî'nin Şiirleri* (F. K. Timurtaş, *Şeyhî ve Çağdaşlarının eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları I-II*: TDAY, 1960, 1962), SF = *Safi'în'nin Şiirleri* (F.K. Timurtaş ADAY, 1960, 1962), EZ = *Ezherî'nin Şiirleri* (aynı yer), HM = *Hümâmî'nin Şiirleri* (aynı yer), HSN = *Hassân'ın Şiirleri* (aynı yer), SR = *Şirâzî'nin Şiirleri* (F.K.Timurtaş, TDAY, 1960, 1962).

Ses Bilgisi :

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses bilgisi bakımından gösterdiği en dikkat çekici hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması; vokallerde umumiyetle bir yuvarlaklaşma temayıluğunun bulunmasıdır. Birçok eklerin vokallerinde bir yuvarlaklaşma görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi'nin ses bilgisi hususiyetleri ana çizgileriyle şöyle sıralanabilir:

Vokaller :

1. Eski Anadolu Tükçesinde bulunan vokaller şunlardır: a, e, ī, i, o, ö, u, ü. Ayrica bir de kapalı e'nin varlığı düşünülebilir.

Vokal Değişmeleri:

2. İlk hecedeki vokal değişimlerinden i/e meselesinde Eski Anadolu Türkçesi / tarafından. Şu kelimelerdeki i'er bugün e ile bil, bin "ben", birü YZD, bışle- YZŞ 78-2, biş, bize-, bizen- DŞ 27-5, di-, dır-, dirnek, gice, gicik-, giç-, giniş, girçek, girdek, girü, il "memleket", il "yabancı", il "yıl" FS 398, ir "erken", ir "erkek" FS 982, ir-, irden "erkenden" ŞD 95-5, irdür-, ırgür-, iris-, irisdür-, irte, irür, isen "sağ, esen" FS 424, iş "es", ışık, it-, iy, siz-, vir-, yi-, yidi, yidek, yig "yeğ, daha üstün", yıl, yıl- "koşmak", yım, yımış, yin- "mağlûp etmek" FS 685, yını, yır, yır- "zemmetmek, yermek", yiri- "teessûf etmek; hayatılanmak", yit- "kâfi gelmek", yit- "erişmek", yitmiş, yitür- "erıştirmek".

Bu kelimelerdeki i sesi, bugün Anadolu halk ağızlarının birçoğunda kapalı e(e), bâzlarında i, İstanbul ağzında ve yazı dilinde açık e olarak telâffuz edilmektedir.

3. Bâzı kelimelerdeki e sesi, Eski Türkçede olduğu gibi, kendini muhafaza etmiştir: eyü < edgû "iyi", gey-<ked- "giymek". Bunlar, İstanbul ağzında i olarak söylemekle beraber, bâzı Anadolu halk ağızlarında e ve daha çok e şeklinde telâffuz edilmektedir.

4. Şahis zamirlerinden *ben* ve *sen'in* akkusatif ve genitif şekilleri olan *beni*, *benüm* ve *seni*, *senün* kelimelerinin yanında *bini*, *binüm*; *sini*, *sinün* şekilleri de daha

az sayıda olmak üzere görülmektedir. Türkçede zamir çekiminde kökün vokalinin değişmesi mümkün olduğundan, bu şekillerin bulunması normal telâkki edilebilir. Esasen Eski Türkçe devresinde de *ben* ve *sen* zamirinin çekiminde bu şekillere teşadüf edilmektedir.

5. Bâzı kelimelerde, Eski Türkçe devresinde e olan ses, i'dir: *imdi*-<emdi, *emti*, *amti*, *işit*-<eşit-, *nice*-<neçe, *nite*-<neteg. Birkaç kelimedede bu i/e değişikliği umumî değildir, bâzı metinlerde görülmektedir: *ışek*-<eşek YZŞ 65-2, *yle*-<edle- YZŞ 102-6 ve DŞ, *dik* dur-<tek dur "susmak" YZŞ 80-3, *digül* < tegül , tag ol YZD.

6. Arap yazısında farklı işaretler bulunmadığı için o/u ve ö/ü değişikliğini ve böylece *ugra-*, *yan-*, *usan-*, *güzel-* *yürü-*, *yukarı* gibi kelimelerin bu devirde o ve ö ile mi yoksa u ve ü ile mi olduğunu tâyin ve tesbit etmek mümkün değildir. Diftong bulunan kelimeler dışındakiilerde Eski Türkçe devresi şekillerine uyumak daha isabetli olur: *osan-*, *gözel* gibi; diftonglu kelimelerde Batı Türkçesi her iki şekle de sahiptir. Ağızlarla göre bu şekiller değişmekteidir: *yanan-* (*yan-*), *ogra-* (*ugra-*), *yörü-* (*yürü-*) gibi. İstanbul ağızı, muhtemelen Rumeli şivesinin tesiri ile u ve ü'lü şeilleri tercih etmiştir.

Vokal Uyumu :

7. İncelik-kalınlık bakımından vokal uyumu Eski Anadolu Türkçesinde çok kuvvetlidir. Bugün vokal uyumu dışında olan ve sadece şekli mevcut olan âidiyet-vasfiyet eki (vasfiyet zamiri) -ki' nin, Eski Türkçede olduğu gibi, kalın şekli bulunmaktadır; ayrıca -k- iki vokal arasında sadalılaşarak -ğ- olmuştur: *aşnuğu* YZŞ 98-3 ve KD 8, *boyuñda-ğı* SD 120-10, *başuñda-ğı* HŞ 2186, *ağzuñda-ğı* 2186, *ağzuñda-ğı* ŞHN IV-4, *alnuñda-ğı* ŞHO IV-5, *anda-ğı* SV I-38 ve SN 310-15, *yanan-da-ğı* SD 189-2, *etrafda-ğı* AP 31, *uçmakda-ğı* ÇNG 192-2, *omuzunda-ğı* SN 272-9, *havada-ğı* SN 297-2, *zamırumda-ğı* SN 239-9, *hisarda-ğı* AP 31, *başuñdağı* AP 31. Bugün sadece ince şemlinin bulunması, Farsçadan dilimize geçen ve çok kullanılan ki bağlama edatı ve nisbet zamirinin tesiri ile izah edilebilir.

8. Cevherî fiil i'nin -dük partisiş şekli olan i-düğ-i kelimesi de, ek gibi telâkki edildiğinden olsa gerek, vokal âhengine uymustur: *az idugi-n* HŞ 977, *hakk idugi-n* HŞ 973, *hakikat idugi-na* SD 102-9, *fettân idugi-n* SF 3-2.

9. Eski Türkçe devresinde mevcut olduğu hâlde, -iken gerundium ekinin kalın şekli yoktur. Ek, bugünkü gibi daima incedir. Bugün sadece bâzı Anadolu halk ağızlarında kalın şekli görülmüyor.

10. Eski Anadolu Türkçesinde de, Eski Türkçede olduğu gibi yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumu sağlam değildir. Ayrıca bu devrede, eski ve yeni yazı dillerinden farklı olarak birçok kelimelerde bir yuvarlaklaşma kendini göstermektedir. Bu yuvarlaklaşma (labialistaion) Eski Anadolu Türkçesinin en mühim fonetik hususiyetlerinden biri teşkil etmektedir.

Yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak konsanantları, bir kısmında ise Batı Türkçesinde -g ve -g'lerin düşmesi rol oynamıştır. Bâzı kelime ve eklerdeki yuvarlaklık ise hiçbir sebebe bağlanamamaktadır.

Yuvarlaklaşma:

11. Dudak konsonantları (b, m, p, v) tesiri ile yuvarlak vokal taşıyan kelimeler şunlardır: *bülezük* YZŞ 71-8, *buñar* SV I-44, *demür* HŞ 11-23, *kavum* YZŞ 97-6, DK 151-9, *tırmuk* HŞ 1662, *sebüz* DK 48-9, *kirpük* AD 27-3, *tapu* GZ 46-17, *kapu* SV 1-65, *avun-* YZŞ 10-2, *kavul* "kavıl, söz" YZŞ 62-7, *gûvür*-YZŞ 34-11, *givür-* SV II-149, *sevü* Şd 102-9, *yavu* SV VI-4, *süvri* DK 129-5,

Daha önce Eski Türkçe devresinde dudak konsonantları dolayısıyla yuvarlaklaşmış olan vokaller, kendini muhafaza etmektedir: *kamu*, *kulavuz* (*kulaguz*), *tamu*, *yavuz*, *delü*.

Gevde kelimesindeki e, Eski Türkçede olduğu gibi, umumiyetle yuvarlaklaşmış şekilde görülmektedir. Bununla beraber bazı metinlerde yuvarlak şekli de bulunmaktadır: *gövde* SV I-53, I-68, II-62, II-73, II-79, II-81, II-94, XXIV-8.

Kavum ve *kavul* örnekleri, yabancı kelimelerin de yuvarlaklaşmağa uyduğunu göstermektedir.

12. Eski Türkçe devresinde mevcut olan -ğ ve -g'lerin düşerken kendinden önceki vokalleri yuvarlaklaştırması sonucu yuvarlak vokal taşıyan kelimeler şunlardır: *alu* < *alığ* "alık, ahmak, aptal, sersem; aşağı; ádi, degersiz; ácız" HŞ 6926, YZŞ 23-II, *aru<arig* "temiz" SV II-35, *ayu* < *adig* SN 217-7, *ayru<adrig* ÇN 53, *bilü* < *bilig* DV 300-9, *kapu* < *kapiğ* YZŞ 69-9, *kısu* < *kısig* "sıkıntı, eziyet, tazyik" HR 40, *saçu* < *saçığ*"şenliklerde, düğünlerde saçılan para vs." MV 7/1-19, *satu* < *satığ* YZŞ 28-7, *sevü* < *sevig* HŞ 4674, *saru* < *sarığ* Hş 881, *tapu* < *tapığ* DH 5-8, *yapu* < *yapığ* HŞ 2118, *yazu* < *yazığ* HŞ 3317.

Kapu, *sevü*, *tapu*, *yapu* gibi kelimelerde yuvarlaklaşmaya -g ve -g'nin düşmesi kadar p ve v dudak konsonantları da sebep olmuştur denilebilir.

Sonundaki -ğ ve -g'ler düşürüğu halde yuvarlak vokal taşımayan kelimeler de vardır: *aci* < *açığ* Hş 989, *assı* < *asığ* GZ 42-4, *ayı* < *adığ* SN 248-6, *çeri* < *çerig* ŞD 167-1, *katı* < *katığ* AD 27-5, *kiçi* < *kiçig* Hş 5719, *ıssi* < *ısig* SV XXIII-7 *diri* < *ti-*rig YZŞ 82-3, *süçi* < *sücig* 1-51, *karı* < *karığ* Hş 1741.

13. Bazı yapım eklerindeki vokaller, Eski Türkçe devrinden beri yuvarlak olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de bu yuvarlaklık devam etmektedir. Bu ekler - (u) k, - (ü) k ve -aru, -erü- dür. -(u) k, - (ü) k ekiyle meydan'a gelen kelimeler şunlardır: *açuk* SV II-125, *artuk* MV 5-21, *ayruk* HR 108, *aruk* "zayıf, yorgun, cılız" YZŞ 49-8, *delük* KB 1-10, ŞD 127-9, *eksük* Hş 2286, *esrük* ŞHİ-2, *sinuk* Hş 4804, *tanuk* Hş 4755, *tanışuk* "danişma, istişare" DV 303-8, Hş 2246, *uyanuk* SV II-64, *yaraşuk* "yakışır, uygun, müناسip" ŞD 104-4, *yazuk* "günah, cărum" MV 16-65, *yitük* Hş 605.

-aru < -garu, erü < gerü ekiyle yapılan kelimeler mahduttur: içerü YZŞ 19-15, ilerü Hş 951, yukarı SV II-22.

14. Bazı kelimelerde yuvarlak vokal bulunuşunu, bir sebebe bağlayarak izah etmek mümkün değildir. Eski Türkçe devresinde de bu vokaller yuvarlak idi. Buların vokal áhengine uyması, daha sonraki yüzyıllarda olmuştur. Bugün de bunların bir kısmı Anadolu halk ağızlarında hâlâ yuvarlaktır. Bu vokallerin bulunduğu ke-

limeler şunlardır: *agu* DV 308-9, *alkun* YZŞ 65-11, *azuk* ŞD 13-6, *berü* SV XII-6, *dil-*
kü HŞ 1741, *girü* DH 2-1, *incü* YZŞ 42-2, *ıldız* HR 77, *kargu* "kamış" AD 29-11,
karşu HŞ 877, *kendü* SV I-9, *yanku* HŞ

Bu kelimelerden başka birkaç kelime daha vokal âhengine aykırı olarak yuvarlak vokallidir. Bunlardan bir kısmı Eski Türkçe devresinde mevcut değildir, bir kısmı ise değişik şekilde görülmektedir: *degül* SV I-11, *delü* YZŞ 23-11, *hırsız* DV 306-12, *sayıru* ŞD 162-5, *üzengü* HŞ 1306.

15. Daima yuvarlak vokal taşıyan ve vokal uyumu dışında olan ekler, vokali asında yuvarlak olanlar ve sonradan yuvarlaklısanlar olmak üzere iki kısımdır. Vokali asında (Eski Türkçe devresinde de) yuvarlak olan ekler şunlardır:

Faktitif eki *-dur*, *-dür*: *yi-dür-* ÇN 15, *bil-dür-* HR 76, *yaraş-dur-* AD 16-5, *yayla-y-up* SV 1-38, *getür-up* ÇN 36, *baglan-uban* ŞD 145-11, *ger-üben* HR 74.

Faktitif eki *-dur*, *-dür*: *yi-dür* ÇN 15, *bil-dür* HR 76, *yara-dur* ŞD 162-12, *yag-*
dur AD 16-15, *ir-dür* YZŞ 93-15, *in-dür* YZŞ 16-12.

Bildirme çokluk 1. şahıs eki *-uz*, *-üz* (biz'den): *perişân-uz* HŞ 1286, *biz-üz* HR 80, *bir-üz* SV II-39. Ekin az olmakla beraber *-vuz*, *-vüz* şekli de vardır: *râzi-vuz*,
YZŞ 86-14, *ne-vüz* SV XVI-1.

Istek teklik 1. şahıs eki *-a-vam*, *-e-vem bâzan -a-vum*, *-e-vüm* şeklinde görülmektedir: *ağlay-a-vum* SV VIII-1, *dut-a-vum* SV VIII-3, *gözley-e-vüm* SV VIII-6, *iç-e-vüm* SV VIII-3.

18. Sıfat yapma eki *-lu*, *-lü* (< *-lig*, *-lig*) *-g* ve *-g'lerin* düşmesi dolayısıyla yuvarlak vokallidir: *dat-lu* SV 11-79, *der-lü* ŞHO 11-4. Ekin menfisi olan *-suz*, *-süz* analogi yoluyla yuvarlak vokal taşımaktadır: *ilan-suz* HŞ 2126, *diken-süz* AD 306-4.

19. Geniş zaman ekinin sadece yuvarlak vokalli *-ur*, *-ür* şekli vardır: *al-ur* HŞ 1160, 1160, *bil-ür* AD 28-10. Bugün *-ar*, *-er* eki alan birkaç fiil, Eski Anadolu Türkçesinde *-ur*, *-ür* ekiyle tarif edilmektedir: *yat-ur* ŞD 63-2, *gir-ür*, *kıl-ur* DV 307-7.

20-Gerundium eklerinden umumiyetle *-u*, *-ü* tercih edilmiştir, *-i*, *-i* azdır: *sığın-u* DV 307-4, *inley-ü* HR 111.

Düzleşme ve Düzlük :

21. Eski Anadolu Türkçesinde umumî olarak bir yuvarlaklaşma temayülü mevcut olmakla beraber, bazı kelimelerde Eski Türkçe'ye göre bir düzleşme görülmektedir: *bit-<büt-* SV 1-47, *ichern* < üçün < üçün DH 9-2, *kanı* < *kanu* HŞ 585.

22. Bâzı kelimelerde kök vokali yuvarlak olduğu hâlde, daha sonraki vokal düzdür. Bu kelimelerin büyük bir kısmı Eski Türkçe'de de düz vokallidir. Bir kısmı ise, her iki şekilde de görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde de bâzlarının iki şekilde bulunmaktadır; fakat, düz vokalli şekil daha yaygındır: *bulid* ŞD 18-13, *bûri-* YZŞ 69-13, *çûri-* ÇN 66, *dûriş-* HŞ 133, *kuri-* SV I-45, *okri-* DH 6-2, *ogri* SV XVIII-3, *sûri-* DK 134-4, *togri* DK 144-1, *toki-* SN 220-5, *unit-* SV I-27, *uy-* ŞD 180-7, *Yöri* SV XVI-9.

23. Bâzı ekler, kökün vokali ne olursa olsun daima düz vokal taşımaktadırlar. İmlâlarının son zamanlara kadar klişeleşmiş olarak devam etmesi, bu düz olma hâdisesinin bir hususiyet olduğu kadar, bir imlâ meselesi olduğunu da göstermekte-

dir. Bu ekler şunlardır:

Akkuzatif eki *-i*, *-i*: kanum-i HŞ 931, müşkilüm-i HR 61, öküz-i HR 83.

3. şahis iyelik eki *-i*, *-i*: arpa ok-i HR 60, öz-i DK 119-6.

Görülen geçmiş zaman 3. şahis eki *-di*, *-di*: bul-dı SV 1-48, görди HR 50.

Soru eki *-mi*, *-mi*: (Eski Türkçe'de daima yuvarlak vokallidir. *-mu*, *-mü*): dogdu mi ŞD 170-10, bu miydi ŞD 112-10, delü mi YZŞ 23-11.

Iyelik eki *-si*, *-si*: kapu-sı HŞ 1156, sücü-sı SV XXV-5.

İsimden isim yapma eki *-ci*, *-ci*: kapu-ci YZŞ 70-6, göz-çı DK 247-1.

Anlatılan geçmiş zaman eki *-miş*, *-miş*: bul-mış-am HŞ 1362, görmiş-dür SV II-136.

Emir teklik 2. şahis eki *-gil*, *-gil*: ol-gıl DV 302-9, gör-gil SV III-3.

Bildirme teklik 2. şahis eki *-sin*, *-sin*: konuk-sın ŞD 174-3, gül-sın HŞ 1258.

Fil çekiminde teklik 2. şahis eki *-sin*, *-sin*: bulur-sın HŞ 1420, görür-mi-sın DK 12-11.

Bildirme çokluk 2. şahis eki *-siz*, *-siz*: canlarum-sız HŞ 1291, kör-siz SV XXIV-4.

Fil çekiminde çokluk 2. şahis eki *-siz*, *-siz*: durur-sız SV XXIV-1, görür-siz SV XXIV-2.

Filden isim yapma eki *-ici*, *-ici*: tur-ıcı HŞ 2256, gör-ıcı YZŞ 25-11.

Gerundium eki *-inca*, *-ince*: ol-inca Hş 1586, gör-ince HR 45.

İsimden isim yapma eki *-lık*, *-lik* umumiyetle düz vokallidir, yuvarlak şekli de bulunmaktadır: dost-lığ-in SV II-71, çok-lığ-ını ŞD 126-3, kul-lığ-i SV II-67, doğru-lık HŞ 1402, sayru-lığ-ından SV II-135, kendü-lük-den HŞ 1085, konuk-lık HŞ 1877, ayru-lık HŞ 2138, eylülek DV 300-11, gün-lik DK 68-6, delü-lig-e DK 107-8, müştu-lık DK 234-7, hoşluğ-um DK 242-3; hoşluğ-uñ SV I-35, kul-lığ-i II-67, názük-lük HŞ 940, ayru-lığ-i ŞD 125-3, kul-lük-da DV 307-11, eylülek HŞ 1716, DV 303-13.

24. Bazı eklerde yardımcı (bağlayıcı) durumunda olan vokal, umumiyetle düz, nadiren yuvarlaktır.

Dönüşlülük eki *-(i)n*, *-(i)n*: bul-in-duk ŞD 186-6, ur-in-di Hş 1588, gör-in-mez SV II-75, gör-in-di HŞ 1682; toy-un-ur ŞD 186-6.

Pasifilik eki *-(i)i*, *-(i)i*: yön-il-mış HŞ 1157, yuy-il-maz ŞD 106-2, dök-il-üp HR 109, ört-il-e-mi HŞ 1242; yor-ul-ur ŞD 62-12, yor-ul-di HŞ 1638.

İşdeşlik eki *-(i)ş*, *-(i)ş*: bul-iş-dilar DK 212-5, sor-iş-dilar DK 200-7, gör-iş-elüm YZŞ 89-5.

Incelme :

25. Eski Türkçe ve geçiş devresinde kalın oldukları hâlde, ç,ñ, ş, y konsonantları ile bir arada bulunmaları sebebiyle bazı kelimelerdeki vokaller incelmiştir: *bıç-**<**biç-*, *için**<**ü*, *çün**<**uçun*, *dişile**<**tıňla*, *pış**<**pış-*, *şış**<**şış*, *iş**<**iş*; *yürü**<**yori-*, *eyit**<**ayıt-*, *yine**<**yanı*, *yeşil**<**yaşıl*

Vokal Türemesi :

26. Vokal türemesinin çok az örneği vardır; ancak, kelime ortasında olmak üzere (épenthèse), birkaç kelimedede bir vokal türemesi görülmektedir: *azacuk* HŞ 848, *yigirek* ŞR 27-6, MV 18-69.

Vokal Düşmesi :

27. Kelime başında vokal düşmesi (aphérèse) için çok az örnek vardır: *sitma*<isıtma, *yuku*<uyku<udiku gibi: *sitmalu* HŞ 1935, *yuku* ŞD 13-8, SV IX-8.

28. Dilimizde orta heceler vurgusuz olduğundan dolayı, kelime ortasında vokal düşmesi (syncope) fazla görülmektedir. Gerek kelime bünyesinde, gerekse eklerde vokal düşmesinin pek çok örnekleri vardır:

çağrış- YZŞ 10-5, *bögrüş*- HR 53, *üzre* ŞD 186-2, *yahşı* DK 69-10, *eylük* SV II-102, *ayruk* YZŞ 16-9, *oğra-* YZŞ 71-5, *buyruk* HR 117, *yögriş* HŞ 2620, *ötrü* HŞ 237, *emzür-* DK 6-13, *karanlık* YZŞ 35-6, *uyku*<uyku<udiku SV II-61, *iñle-* YZŞ 90-15, *göynük* ŞD 73-11.

İçün ve *ile*: *senün'cün* MV 17-9, *olduğu'y'cün* MV 4-27, *anun'cün* SV XXIV-9 *kendüzi'cün* SV II-46, *adıyl'a* MV 4-28, *gözüy'le* SV II-80, *sözyi'le* SV II-121.

İyelik eki ile: *bögrin* HŞ 2176, *ağrı* YZŞ II-4, *göñli* HŞ 1327, *alnında* YZŞ 54-11, *egnümé* ŞD 116-6, *adıyl'a* MV 4-28, *gözüy'le* SV II-80, *sözyi'le* SV II-121.

İyelik eki ile: *bögrin* HŞ 2176, *agzi* YZŞ II-4, *göñli* HŞ 1327, *alnında* YZŞ 54-11, *egnümé* ŞD 116-6, *bağrin* HŞ 1894, *beñzi* YZŞ 23-2, *karnı* HR 98, *oğlu* DV 301-1, *boynu* YZŞ 11-5 vs. vs.

i- fiili ile: *dilerdi* SV II-42, *itdiyse* HM 3-4, *yoksuldu* S XXIII-9, *bakmazsa* SV III-12, *susaduñsa* SV II-93, *varsı* SV II-32, *berâbermiş* ŞD 180-1, *bileydüm* SV III-11, *süñüzdü* SV XXIII-4; *usluysa* SV XII-7.

Eklerde: *gerlü* (*gerilü*) HR 50, *yazlı* YZŞ 36-11, *aslu* HŞ 2056, *göynürdü* HŞ 1704, *gótrile* ŞD 11-1, *ulaşaldan* ŞD 90-11, *görmiyelden* HM 7-1, *birbirümüzü* MV 16-41, *eydür* HŞ 1811.

Derilme - Birleşme :

29. Vokalle biten bir kelimededen sonra vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman yokallerden birinin düşerek birinin iki kelimenin birleşmesi hâdisesi olan derilme-birleşme (contraction-crasis) için, pek çok örnek vardır. Bu şekildeki vokal düşmesi ya geçici veya devamlıdır. Devamlı düşme sonunda kalıplılmış sözler ortaya çıkmıştır. Bunların büyük kısmını bugün de kullanmaktadır. Geçici düşme, aruz vezni zaruretinden ileri gelmektedir.

Kalıplılmış sözler: *niçün<ne+icün*, *n'it-<ne+it-*, *n'ol<ne+ol*, *n'eyle-<ne+ eyle-*, *nic'ol-<nice+ol-*, *şimdi<şu+imdi*, *nesne<ne+ise+ne*, *kendüzi<kendü+özi*, *kendüzine* ŞD 92-1, *kendüzinden* DV 308-4, *şol<şu+ol*, *bugur<bu+ugur*, "bu zaman, bu defa", HŞ 1361, MV 5-6, *böyle<bu+eyle*, *şöyle<şu+eyle* (*böyle* ve *şöyle*'nin teşekkür külündे yalnız bir vokal düşmesi değil, bir vokal değişmesi de vuku bulmuştur).

30. Aruz vezni dolayısıyla ortaya çıkan ve geçici mahiyette olan vokal düşmesi

ve birleşmenin çeşitli örnekleri vardır. Bir kısmı *ki* ile, bir kısmı *i-fili* ile, büyük bir kısmı ise değişik kelimeelerle yapılmıştır.

ki ile: k'ol, k'oła k'itdi, k'ider umumiyetle klişeleşmiş gibidir, yazılışları da birleşiktir. (Bazı yazmałarda bu birleşmeyi göstermek üzere, ikinci kelimenin ilk harfi üzerine vasil işaretin benzeyen husus bir işaret konmaktadır.) *Ki* ile yapılan birleşmeleri için birkaç örnek: iller içre ne kadar k'anıla insâf u sehâ ŞD 30-1, mevlidine her k'anu izzet kila MV 6-16, gözedürem k'urıla başuma tâc HR 115, k'ümmetine böyle in'am eyledi MV 10-43, k'iklîm-i işka ben kuluñ ol demde hân idüm AT 15-6.

i-fili ile: belürdise<belürdi ise ŞD 173-9, ırmeyedi<irmeye idi ŞD 174-12, hayâl midi<hayâl mi idi ŞD 56-2, döshedidüm<döshedî idüm HR 65, olmasadı<olması idi ŞD 27-5, kiladı<kila idi AT 5-3, zahrındadı<zahrında idi MV 9-28.

Değişik kelimeelerle: big'oldı<bigi oldı HŞ 2050, el'alsa<ele alsa ŞD 107-4, ild'ölürse<ilde ölüse ŞR 21-7, halk'oldı<halka oldı AT 3-3, çıkd'evümden<çıkdı evümden MV 13-43, dinleyen'i y<dinleyeni iy MV 4-16, n'ister<ne ister ŞD 136-2.

Konsonantlar

Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü yazı dilimizde bulunmayan h ve ñ konsonantları görülmektedir. Bugüne göre, başka bir farklı durumu yoktur.

Bugün görülen konsonant değişimlerinin büyük bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi devresinde olmuştur. Bir kısmı ise bu devredé henüz gerçekleşmemiştir. Bu gibi hâllerde konsonantlar aslı şekillerini muhafaza etmektedir.

Konsonant Değişimeleri :

32. Bâzı kelimeelerdeki *b*'ler, bugün olduğu gibi, *p*-ye dönmemiş; kendini muhafaza etmiştir. Bunların bir kısmı Eski Türkçe'de de *b*- iledir: *başmak* YZŞ 36-14, *başmak "ayakkabı"* HR 36, *berk* HŞ 1558, *bınar* HM 3-9, *bış-*<*cipiş-* HŞ 2925, *busu*<*pusug* MV 12-2, *büre* SN 308-11. Bütün bu kelimeeler, *berk* ve *bınar* müstesna Dede Korkut Kitabı'nda *p*- iledir; ayrıca *hic-*, *bıçak*, *buçuk*, *bürçek* kelimeeleri de *p* iledir.

33. Eski Türkçedeki bâzı kelimeelerin başındaki *b*'ler Eski Anadolu Türkçesinde daha ilk zamanlarda *v*- olmuştur: *var-* YZŞ 41-5, *var* ÇN 7, *vir-* DH 1-2, *viribi-* YZŞ 98-6, HR 6, HŞ 2461. Bunlardan *b*'li kullanılmış olanlar da vardır: AA 9.

34. Kelime içinde ve sonundaki *b*'ler de daha devrenin başında *v* olmuştur: *av*, *ev*, *iv-*, *sev-*, *tavşan*, *yavaş*, *yavlak*, *yavuz*, *yayın-*, *yavu*, *yavşan* gibi.

Eklerde de -*b*->-*v*- değişikliği görülmektedir. Bildirmede ve fiil çekiminde kullanılan ve 1. şahsi gösteren *-van*, *-ven*; *-vuz*, *-vüz* ekleri *ben* ve *biz* zamirlerinden gelmektedir: *toldura-van* SV I-20, *benven* ŞD 142-6; *bilür-ven* HŞ 2222, *kayırmaz-van* HŞ 1540; *aça-vuz* SV XVI-2, *kurtla-vuz* HŞ 1936, *bile-vüz* YZŞ 3-12, *râzi-vuz* YZŞ 86-14, *delü-vem* SN 111-6.

t/d :

35. Dilimizde kelime başında *t/d* meselesi pek karışktır. Aslında *t-* olan sesin *d-* olarak inkişaf etmesi Eski Türkçe devresinin sonunda başlamıştır; fakat, Eski Anadolu Türkçesinde durum açık değildir. Müstensihe göre durum değişmektedir.

Aynı nüshada, hattâ aynı sayfada bir kelimenin iki şekli de geçmektedir. Bugün de t-/d- meselesi yine karışıkta. Yazı dilimize esas teşkil eden İstanbul ağızı, Anadolu ağızlarına göre farklılar taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şu kelimeler hemen daima t- ile geçmektedir; tamu, tapu, türk. Daima d- ile yazılanlar ise şunlardır; degül, di-, denlü, dön-, düş, delü, degme, direk, derin, dirşür-. Bunların dışındaki kelimeler iki şekilde de yazılmaktadır. Bunları hangi şekilleri daha çok kullanılıyorsa ona göre iki grupta toplayabiliriz.

d ile olanlar: dad, dak-, dek "kadar", dek "tekin", der "ter", deri, derzi, dilkü, ditre-, dut-, düken-, türlü, derim, degşür-, dep-, depren-, dirdirlik, dirmek, dit-, divşir-, döy-, düğün, dükel, dün, dür-, düriş-, düz-, düzgün, düzet-.

t ile olanlar: tag, tagıl-, tal, tam- "damlamak", tamak, tamar, tañ, tañla-, tanış "danışmak", tanuk, tar, tart-, tasa, taş "diş", tavar, tayan-, tek "gibi", tog-, togran-, togru, tokun-, tokuz, tol-, tolan-, tolu, ton "elbise", toñuz, toy-, tur-, turu, tutrak.

k/g-:

36. Eski Türkçe'deki k'-lerin Eski Anadolu Türkçesinde g- olarak inkişaf ettilerini görmektektir; fakat, bu umumî ve mutlak değildir, k- olarak kalanlar da vardır. g- kabul edilenler şunlardır: gel-, git-, getür-, gir-, göç-, göçür-, gök, göster-, gör-, gül-, gün, gündüz, güneş, gemi, gerek, geril-, geyik, gez-, gider-, gey-, geyür-, gizle-, göger-, göl- gönü'l, gönil-, göre, görklü, görin-, göyin-, göz, gözet-, gözgü, güç, güz.

Arap harflerinde k, g ayrı olmadığı için yazıldan anlamak mümkün olmamakla beraber, kendileriyle ilgili bazı kelimelerin bugün de k sesi taşıdığı göz önünde tutularak şu kelimelerdeki k'-lerin g olmadığı ileri sürülebilir: kendü, kendüzi, key, kişi, kişi, kişne-, körpe.

k/h-:

37: Kelime başında henüz k/h değişikliği yoktur, k kendini muhafaza etmektedir: kani, kanda, kandan, kangı.

Bazı kelimelerde hece ve kelime sonundaki -k'-lar ile kelime içindeki (hece başındaki) k'-lar h olmuştur; fakat, bu mutlak değildir, metne göre değişmektektir: coh ŞD 7-10, yoñ HŞ 2185, yoñsul YZŞ 60-5, bah- YZŞ 33-6, oh ŞD 87-3, çih- YZŞ 57-5, DK 1-3, yih- YZŞ 63-3, uçmah "cennet" SV I-34, budah SV I-37, ırah HŞ 1581, yanah ŞD 17-5, birah- ŞD 41-5, HŞ 966, yah- ŞD 126-8, yazuh ŞD 124-1, yapraþ SV I-37, yaþsi HŞ 1885, yoñsa YZŞ 24-1, alduh SV XXIII-7, ar-ha ŞD 12-4, a-hit ŞD 55-11, da-hi ÇN 74- ka-hı YZŞ 2-12, ko-hu HŞ 2018, kor-hu YZŞ 83-4, o-hı YZŞ 5-5, uy-hu HŞ 958.

g/v ve g/ğ :

38. Kelime ve hece sonuyla, hece başında g'ler kendini yazda muhafaza etmektedir. Bunların yumuşak y (ğ) şeklinde okunup okunmadığını tesbit etmek mümkün değildir. Bunların büyük bir kısmı bugün ğ (y) şeklinde telâffuz edilmektedir, bir kısmı ise v'ye dönmüştür: beg- begen-, bögrüş-, deg-, degme, degirmen, degül, dög-, dögün-, düğün, egil-, egin, egri, gügercin, gögermek, gügegi, gögüz, igren-, ög-, ögil-, ögren-, ögüt, ögit-, segirt-, segirdim, sög-, sögil-, sögül- "kebab etmek, pişirmek", yig (yeg), yegin, yegle-, yigrek, yigirmi, yigit, yügruş-, yügür-.

ğ/v :

39. Birkaç kelimedede -ğ->-v- olmuştur: sovuk HŞ 1628, soyu- HR 107. Bunun aside de vardır: -v->-ğ- şekli görülmektedir: kulağuz<kulavuz KD. Birkaç kelimedede -ğ- olduğu gibi kalmıştır, bugünkü gibi -v- olmamıştır: koğa YZŞ 13-9, sığa- YZŞ 37-6, HŞ 5522.

ñ/m :

40. Bâzı kelimelerde yuvarlak vokallerden sonra gelen ve bugün -m- olan -ñ- kendini muhafaza etmektedir: göñlek YZŞ 10-14, koñsu (koñşı) MV 19-47, toñuz (doñuz) HŞ 2358.

ñ/g ve ñ/g :

41. Bir kelimedede bugün -ñ- olan -g- kendini muhafaza etmektedir: ağır HR 99, ayrıca yalnız kelimesinin de -g'li şekli görülmektedir: yalız CR 6-1.

Eski Türkçede ñ ve g olarak iki şekli bulunan birkaç kelime g iledir: egin "omuz, sırt" ŞD 116-6, HŞ 1148, egirt "kuşatmak, muhasara etmek" Hş 2293.

Bâzı kelimelerde bugün ñ telâffuz edilen ñ, kendini muhafaza etmektedir. Eski Türkçe devrinde ñg'li olan bu kelimeler, bu devrede iki sesin birleşmesiyle n sesi taşmış, bugün ñ tekrar ñg şeklinde ayrılmıştır: suñu HŞ 2315, SV XXIII-4, üzeñü FS 999.

d/y

42. Eski Türkçe'deki d, Eski Anadolu Türkçesinin başında y olmuştur: ayru, ayruk, ayrik, ayrıl-, ayak, büyük, boy, boy-, eyü, eyle-, gey-, koy-, kuyu, kayu, toy-, uyan-, uyar-, uyku, uyıl- vs.

Kontras Düşmesi :

b- ve -l- :

43. Eski Anadolu Türkçesi devresinin başında bol- fiilinde b- ve keltür-, oltur-, -kelimelerindeki -l- düşmüştür: ol-, getür-, otur-.

y- v -y :

44. Bâzı kelimelerde y- düşmüştür: ilan HŞ 2216, ıldız HR 77, ipar YZŞ 32-7, SN 23-2, ırak SV 1-9, ırla- SV 1-37, HR 99, it- "kaybolmak" ŞD 154-3, incü HŞ 1662. Bu kelimeler bugün umumiyetle y- iledir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, bugün de ağaç ve agla- olan kelimeler Eski Türkçede y- iledir (bk. yığaç DLT 780; yığla- DLT 781, igla- DLT 215).

Yıl, yigit, yigirmi, yürek, yüzerek kelimelerinde y- kendini muhafaza etmiştir.

Birkaç kelimedede -y- düşmesi görülmektedir: tü HR 41, HR 42; ya "yay" SV XIX-9, ŞR 22-5, EZ 5-5.

-g, -g ve -ğ-, -ğ- :

45. Birden fazla heceli kelimelerin ve dolayısıyla bütün eklerin sonundaki -g-, -ğ-'ler düşmüştür. Bunların bir kısmı kendinden önceki vokali yuvarlaklaşmıştır, bir kısmında herhangi bir değişiklik olmamıştır (bk. 12). alu<alığ, aru<arığ, ayu<adığ,

ayru<adrig, bilü<bilig, kapu<kapıg, kisu<kısıg, saçu<saçig, tapu<tapıg, ya-pu<yapıg, yazu<yazığ; açi<açıg, assı < asığ, çeri < çerig, kiçi < kiçig, issı < ısig, diri < tirig, süçi < sücig, karı < karıg, katı<katıg, kamu < kamug, köprü<köprüg, ni-te < ne+teg, ölü < ölüm, tamla < tamlag, tarla < tarıglag, yayla < yaylağ; -lu, -lú < lig, -lig eki (bk. 18), baht-lu SV I-39, can-lu SV XII-2, Isa nefes-lü AD 26-10, görk-lü YZŞ 16-3.

Kelime yapma ve çekim ekleri başındaki -ğ- ve -g-ler Eski Türkçesinde tama-miyle düşmüştür: *emeg* < emgek, *eyü* < edgü, *gerek* < ker-gek, *korku* < kork-ğu, *kulak* < kul-ğak, *ķayır* < kadğur HŞ 1540, DV 305-7, *suvar-* < suv-ğar- SD 80-3, HŞ 1551, *yalan* < yal-ğan; -a, -e < -ga, -ge datif eki; -aru, -erü < ğaru, -gerü yō-neltme eki: *yukarı* < yokğaru HŞ 1076, *içerü* < iç-gerü SV II-66, *ilerü* < il-gerü YZŞ 67-13; -an, -en < -ğan -gen partisip eki: *dut-an* DV 307-4; *giy-en* HŞ 2334; -inca, -ince < -ğinça, -ğinçe gerundium eki: *kıl-inca* SD 76,4, *gör-ince* HR 45, -ali, -eli<-gali, -geli gerundium eki: *ayril-ali* YZŞ 95-7, *id-eli* HŞ 925.

Konsonant Türemesi :

46. Yardımcı konsonantlar -y- ve -n-'nin kullanılması normaldir. Yalnız işaret za-miri *bu*, *şu*, *ol* 'un çokuğunda yardımcı -n- getirilmemektedir: bular SD 12-11, şu-lar AD 30-3, olar HŞ 2254; fakat, *bular* zamirinin ayrıca *bunlar* şekli de vardır: *bunlara* SD 50-3, *bunları* HR 59, *bunları* HR 58, HŞ 1894.

Konsonant Katması :

47. Birkaç kelimedede y- protezi görülmektedir: *yiriş-* YZŞ 99-9, *yit-SV XXVIII-2*, *yigren-* SN 59-10.

Konsonant Çiftlenmesi:

48. Konsonant çiftlenmesi (gemination) sadece -ss- olarak ve mahdut birkaç kelimedede görülmektedir: *assı* SV XXIII-8, *issı* (issı) "sahibi" HR 48, *issı* "hareket" HŞ 1628, ussunı SD 160-4, appak YZŞ 54-10, elli.

Konsonant Yer Değiştirmesi:

49. Konsonant yer değiştirmesi (metatez)ının fazla örneği yoktur: *karva* HR 96, SD 67-12, HŞ 889; *horyad* (aslı Rumcadır ve aslında horyad şeklindedir) HŞ 1203, *hoyrat* DK 4-9, *yarpah* SVI-37 (bir nüshada); *tarvan-* DK 289-8.

Hece Düşmesi

50. Hece düşmesi (haplogenie) için örnek azdır, 3. şahıs bildirme eki olan ve tur, filiinden gelen durur'un -dur, -dür şekli de bulunmaktadır: *ay-dur* SV XXIII-1, *derviṣ-dür* SD 158-1.

Konsonant Uyumu :

51. Eklerde, konsonantlar arasında sadalı olup olmama bakımından bir uyum yoktur. Kökün konsonantı ne olursa olsun şu ekler daima d (>) ile yazılmaktadır: -da, -de (lokatif): *baş-da* SD 80-12, *hâlet-de* HŞ 1774; -dan, -den ablatif: *budak-tan* SV XXIII-6, *ış-den* HŞ 1221; -dum, -düm, -duñ, -düñ; -di, -di; -duk, -dük; *yarat-dum* SV 11-141, *gitdüm* SD 133-3, *yat-duñ*, SV IX-85; *geç-düñ* HŞ 2124, *tut-di* HŞ 1642, *bıç-di* SV 1-21; *geç-dük* SD 120-8; -duk, -dük (partisip): *aç-dugunu* HŞ 2043,

dök-düğü SD 54-8; -dur, -dür (faktitif): ulaş-dur-up HŞ 23-54,iriş-dür-em HŞ 1443 (Bu eklerin yazılışı mutlaka, > ile değildir, bâzan t (‘) ile yazıldığı da görülmektedir).

52. İki vokal arasında bulunan sadasız konsonantlar sadalılaşmıştır (Sonorisation). Bölece -t > -d-, -k-> -g-, -ç-> -ğ- değişikliği olmuştur: dağıdüp SD 100-2, düzed-eler HŞ 1502, ögünd-i SV 11-48, yarad-an SV I-79, ahid-ur SD 54-11, bulud-ına SD 18-13, depred-ür SD 112-2, işid-enler HŞ 1347, yüceld-ürsin SD 24-11, eyd-ür HR 41, süd-ini YZŞ 90-8, yud-ar YZŞ 22-8, id-üben SD 230-10, gid-eli YZŞ 75-5, yidi SD 5-9, çözög-ün HŞ 1501, işlemeg-e HR 94, yıldığ-ün SD 80-13, eteg-üm SV I-26, gög-e SV XVI-3, şünög-i YZŞ 75-8, inledög-i YZŞ 90-15; olmağ-a YZŞ 76-2, yog idi AT 15-4, olmag için MV 4-29, kopalmağ-t SF 8-1, kıldıg arpa HS 2214, ağ ola HŞ 2144, kulağ-ına SV II-123, çoğ ise HŞ 2275, ayağ-ın YZŞ 17-14, kullig-i SV 11-67, artağ-i YZŞ 62-8, başuñda-ğı ŞH 11-7, HŞ 2186, uçmakda-ğı ÇNG 192-2, andağı SN 239-9, ağızuñda-ğı SHO 4-4 hisarda-ğı AP 31 bırak-uban DH 1-16, yolu-ğıñ F 148, ağ otağ DK 10-6, ayrıg ile KB 391-1, dağı "dahi" SV I-61, HŞ 899.

İnceleme :

53. Bazı kelimelerde, Eski Türkçe devresinde kalın olan vokaller ç, ş, y konsonantları tesiriyle incelmiştir (palatalisation): biç-<bıç-, içün<üçün<uçun; iş<iş, piş-<piş-, şış<şış, işbu<uşbu, işde<üşde<uşda; yine<yene<yana, yeñi<yañi, yori<yorı-, eyit-<ayit-.

Benzeşme:

54. Tam benzeşme (assimilation) için örnekler azdır: degül misse (< mişse) SD 13-8, olur-mışsa (<mışsa) SD 13-8, bilür-mis-eydüm (<-misse<mişse) SV I-78.

Şekil Bilgisi :

Şekil bilgisi hususiyetleri gösterilirken önce kelime yapımı üzerinde durulacaktır. Daha sonra kelime bölgümleri ele alınacaktır. Bu arada kelimelerin mânâ ve vazifelerine de işaret edileceği için, kısmen sentaks hususiyetleri de belirtilmiş olacaktır.

Kelime Yapımı :

İsimden İsim Yapma Ekleri :

55. Mânâ ve fonksiyonu iyice tesbit edilemeyen -an, -en eki birkaç kelimedede görülmektedir: er-en SV I-154, DK 278-5, HŞ 2303, ogl-an YZŞ 80-3, kız-an DK 256-10.

56. Umumiyetle meslek isimleri yapan ve bâzan bir işi itiyad hâline getiren kimseyi gösteren -çı, -çi; -ci, -ci ekinin bugündünden farklı vokalının daima düz oluşudur. Devrin başlangıcında ekin yalnız ç-'lı şekli görülmektedir: avçı DK 77-3, akınçı DK 254-12, göz-çı DK 247-1, yol-çı DK 265-11, ok-çı DK 130-6, kapu-çı YZŞ 70-6, tanışuk-çı "muşavir" YZŞ 58-4, kaçkun-çı YZŞ 15-5, il-çı SD 45-9, yol-çı SD 174-3, kulluk-çı "hizmetkâr" MV 9-15.

57. Ortaklık ve beraberlik gösteren -daş, -deş ekinin fazla örneği yoktur: karin-daş SV 11-112, kar-daş YZŞ 76-13, yol-daş HŞ 1129, MV 19-46, gönü'l-deş Hş 1207.

58. Umumiyetle mücerred mânâda isim yapan ve başka fonksiyonları da olan -lik, -lik; -luk, -luk ekinin vokalî kökün vokalîne uymaktadır: eylük YZŞ 50-3, HŞ 1716, eylik SV II-102, eyü-lük DV 300-11, dir-lik SV I-6, gür-Lik SV II-33, kul-luk YZŞ 66-3, SV II-67, karañ-luk SV II-69, karañ-lik ŞR 44-8, karañ-luk YZŞ 16-10, sayru-lik SV II-130, konuk-luk YZŞ 66-3, toğın-lug-ımu YZŞ 38-3, yavuz-lig-i SV I-11, ayru-lug-ından HSN 4-2, nâzük-lük HŞ 940, var-lig-ına DV 203-1, yigit-lik HŞ 2162, ümmet-lik HV 13-5, yâr-lig-a AT 9-5, bir-lig-ine MV 2-26, kanda,lig-ın YZŞ 23-4, gün-lik DK 126-4, delü-lig-e DK 107-8, müştu-lik DK 234-7, müştu-luk YZŞ 50-3, hoş-lig-um DK 242-3, dost-lig-in DK 292-9.

Bu ek sonu -e ile biten yabancı kelimele еklendiği zaman kalın şekildedir. Bu husus, yabancı kelimele еrin o devirde kalın telâffuz edildiklerini göstermektedir (Krş. -rak, -rek eki: kıymatlu-rak-dur AT 3-6): cânâna-lig, dîvâna-lig ŞR 7-1, terdâ-na-lig, şâna-lig ŞR 7-3, merdâna-lig yârâna-lig ŞR 7-5, bîgâna-lik-lar HM 1-3, pey-gambar-lik YZŞ 99-10, comart-lik YZŞ 95-13.

59. İsimden sıfat yapan -lu, -lü ve menfi şekli olan -suz, -süz (ismîn bildirdiği şe-ye sahip olduğunu veya ondan mahrum olduğunu gösterir) ekleri daima yuvarlak yokallıdır: baht-lu SV I-39, bilü-lü DV 300-5; baş-suz DK 56-1, dikensüz HŞ 2126.

60. Sıfatlara getirilen -rak, -rek eki karşılaştırma ve dâhalık bildirir: katı-rak HŞ 1106, ulu-rak ŞD 93-11, tatlı-rak YZŞ 2-3, tünd-rek-dür HŞ 1415, fîz-rek HŞ 1464, yig-rek ŞD 155-13, SV I-73, DK 262-4, HŞ 1404, ŞR 27-6, beğenilmiş-rek KD 89, yahşı-rak KB 365-1.

61. Küçültme bildiren -cak, -cek ve -cuk, -cük; -cugaz, -cügez (vokaller daima yuvarlaktır) ekleri fazla kullanılmaz: yakın-cak menzili Hş 173, kuzi-cag-ı DK 54-13, kısa-cuk ömr ŞD 13-6, az-a-cuk müddetüñ Hş 848, dere-cük DK 114-1, oglan-cug-ı DK 16-3; kız-cugaz-um DK 275-1; el-çög-ezi DK 233-9.

62. Birleşik ek olan -layın, -leyin ve -cileyin, -cileyin benzetme ve eşitlik bildirir; -layın sayı isimlerinden sonra gelince "defa, kere" mânâsı ifâde eder: pervâ-ne-leyin HM 2-6, ogur-layın ŞR 16-5, ogrı-layın DK 160-5, kalkan-layın Hş 3643; an-cileyin Hş 1891, ben-cileyin Hş 2078, ben-çileyin DK 267-5, bun-çileyin DK 7-10, iki - leyin Hş 2683.

İsimden Fiil Yapma Ekleri :

63. -a, -e : ugra- (<ugur-a-) HR 110, göz-e-t- ŞD 36-13, yaş-a DK 56-10, kan-a-DK 118-10, benz-e- FS 64, oyn-a- SV I-37.

64. -ar, -er, -r: umumiyetle renk ifâde eden isimlere gelir: ag-ar-di MV 13-28, gög-er-miş HR 93, 95, kara-r-dur Hş 1996, kız-ar-t- Hş 2005, yeş-er Hş 2141, sar-ar- YZŞ 45-11, baş-ar- Hş 2442, YZŞ 23-2, yaş-ar- DK 278u,7, suv-ar-il- ŞD 80-3.

65. -da, -de: Bu ekle yapılmış çok az kelime vardır. Bugün daha çok tabiat se-sini taklit eden iki heceli kelimele еden fiil yapar: al-da ŞD 14-1, bag-a- "güreşte sarma takmak" DK 80-1, iste- (< izde- "aramak") YZŞ 102-5, FS 431, ün-de- "ça-ğırmak" MV 9-29; tok-ta- "vurmak, dövmek" YZŞ 48-7, hiril-da- DK 163-1, giril-da- "vizıldarmak" DK 188-9.

66. -(/) k, -(i) k: ac-ik- FS 652, bir-ik- Hş 1508, gic-ik- FS 256, göz-ük- MV 4-

28. tar-ık- "gönlü daralmak, içi sıkılmak, gücenmek, darılmak" HŞ 2509, YZŞ 50-15.

67. -la, -le: çok işlektilir: ayak-la- HR 94, bağış-la- HŞ 1562, bag-la ŞD 127-10, baş-la- DV 303-11, beliñ-le- HŞ 1665, diş-le- HR 94, giz-le- ŞD 111-1, göz-le- HŞ 1996, ir-la- HR 99 ifi-le- ŞD 179-5, iş-le- HR 84, işitmez-le- ŞD 16-2, iz-le- HŞ 1577, karşı-la- HŞ 1489, kişi-la- HR 91, ot-la- HR 94, su-la- HŞ 1867, tañ-la- ŞD 107-6, öğüt-le- HŞ 1231, yay-la- HR 91; at-la-n- YZŞ 77-4, toy-la- YZŞ 68-5, viz-la- FŞ 453, av-la-n- ŞD 106-1, azık-la-n- DV 305-1, haste-le-n- HŞ 1590, yanku-la-n- HR 53.

68. -/- : kısa-l- HŞ 1996, ince-l- ŞD 151-6, dinç-el- HŞ 1547, egri-l- HŞ 1410, koca-l- FS 884, yüce-l- ŞD 27-1, DK 258-4, FS 486.

69. -al, -el: al-al- "kızarmak" DK 124-10, boş-al-t- YZŞ 28-10, buñ-al. YZŞ 81-12, sag-al-t- "iyileştirmek" DK 85-2, yön-el- YZŞ 69-6.

70. -i, -i: bay-i "zengin olmak" DK 2-11, bay-i-t- YZŞ 47-6, FS 611, berk-i- DK 39-13, berk-i-t- YZŞ 5-1, HŞ 1689, berk-i-n- HŞ, bark-i- "parıldamak, ışık saçmak" HŞ 609, balk-i- "parlamak" FS 1040.

71. -r: delü-r- HŞ 1392, ŞD 91-12.

72. -sa, -se, -mse: Umumiyetle arzu etmek, saymak mânası verir: su-sa- HŞ 2282, YZŞ 53-4, MV 7/1-9- su-sa-n- DK 297-8, sen-se- HM 7-1, ben-ümse-n- DV 305-2.

Fülden İsim Yapma Ekleri :

73. -k, -k, -uk, -ük: Bu işlek ekle umumiyetle pasif binalı mâzi partisiplerinin ifâde ettiği mânâya uygun sıfatlar yapılır: aç-uk SV II-125, ART-UK YZŞ 22-13, ayr-uk MV 5-21, ada-k ŞD 162-11, ar-uk YZŞ 49-8, biti-k YZŞ 85-14, böl-ük ŞD 36-7, buda-k SV 1-37, buyr-uk HR 88, öz-ük HŞ 1501, dile-k MV 17-12, döşek FS 279, ek-sü-k SV I-46, esr-ük FS 391, işi-k YZŞ 12-4, gör-k HŞ 2776, gör-k-lü YZŞ 20-8, kon-uk ŞD 174-3, köyn-ük HŞ 4983, köyn-ük-lü ŞD 95,2, kuşa-k YZŞ 4-10, sin-uk ŞD 40-7, sin-uk-lu YZŞ 33-5, tanu-k HŞ 69; tanış-uk "müşâvere" YZŞ 101-14, tanış-uk-lu DV 303-, taya-k "dayanacak şey" Fs 952, to-k FS 110, ton-uk FS 866, tonuk-lik HŞ 5779, tutur-uk "ateş tutuşturacak çörçöp, kav vs." FS 745, tutr-uk HŞ 6202, uşa-k "çocuk" YZŞ 91-11, FS 62, uza-k FS 251, uyan-uk MV 9-23, yara-k HŞ 1823, yaraş-uk ŞD 104-13, yasa-k HŞ 926, yaz-uk SV I-70, YZŞ 37-15, yık-uk AT 17-5, yırt-uk YZŞ 10-14.

74. -ak, -ek: Mekân ve âlet isimleriyle sıfatlar yapılır: biç-ak HR 108, dirn-ek HŞ 2772, iv-ek DV 304-1, kaç-ak YZŞ 16-2, kes-ek FS 673, kon-ak-la, YZŞ 19-9, sanc-ak HŞ 1791, tur-ak YZŞ 97-15, yid-ek ŞD 36-9, yıl-ek GZ 35-3, ŞD 36-2, yat-ak FS 279.

75. -u, -ü, -i, -i: Çeşitli mânâlarda isim yapar. Eski Türkçedeki -(i)g, -(i)g ekinde gelmektedir. Eklelerin sonundaki -g v g'ler düşerken, aradaki yardımcı ses fiilden isim yapma eki hâline gelmiştir ve umumiyetle yuvarlık olarak bulunmaktadır (bk. 12, 45): ayr-u, bil-ü, kis-u, kiç-i, ölü-ü, saç-u, sev-ü, um-u FS 327, 929, yap-u, yaz-u. Vokalle biten fiil köklerin -g ve -g düşünce başka bir ek gelmez: agri, aru bi-ti, diri, kuru, kari, kişi-la, tamla, yayla gibi.

76. (-i)l-u, -(i)l-ü: Fiillerin pasif tabanlarına -u, -ü, eki getirilerek geçmiş zaman partisipi mânası taşıyan sıfatlar yapılır. asıl-u "asılmış" HŞ 2065, çatlı-u "çatılmış" HR 43, gerl-ü "gerilmiş" HR 50, kırıl-u YZD 62-1, örtü-l-ü YZŞ 31-9, yazılı-u SD 32-7, YZŞ 35-13. Bu hal ve mâna ve Eski Türkçe'de -ig-lig, -ig-lig şekliyle anlatılmıştır: Kuruglug ya, bitigilig neng, yadiglik tösek (bk. DLT Diz. 384, 04, 724).

77. -ici, -ici: Fiilden bir işi maharetle ve itiyad hâlinde yapanı göstermek üzere sıfat yapar; -an, -en partisip eki gibidir: al-ici YZŞ 25-11, dilen-ici HŞ 1131, gör-ici YZŞ 25-11, gider-ici HR 114, iç-ici ŞR 26-5, ölçer-ici FS 183, DV 307-9, sat-ici YZŞ 15-3, söyle-y-ici Hm 5-6, tap-ici YZŞ 18-4, tur-ici HŞ 2256. Ek Eski Türkçe'deki -ig-çi, -ig-çi birleşik şekeiten doğmuştur.

78. -gu, -gü: Âlet ismi ve mücerret isimler yapar: çal-gu Fs 454, kay-gu SD 117-2, YZŞ 4-4, GZ 38-12, FS 646, sev-gü SD 185-12, DV 309-10, AD 27-6, ŞR 42-1, HM 7-6, HSM 8-5, Gz 14-17, FS 194, uy-ku < udi-ku SV 11-61.

79. -gun, -gün: Umumiyetle tek heceli fiil tabanlarına gelerek, pasif tabanlı mazi partisipine yakın mânâda sıfatlar ve bâzan isimler yapar: ar-gun "yorulmuş" HŞ 1149, düz-gün YZŞ 5-1, HŞ 20-14, kaç-gun "firar" YZŞ 15-5, sın-gun GZ, tut-gun "esir, tutulmuş" FS 284, ur-gun "vurgun-yağma" HŞ 2291.

80. -n: Çeşitli mânâda isimler yapar: büt-ü-n YZŞ 30-11, GB 50-3, FS 202, düğ-ü,n 'düğüm, düğün' MV 7/1-55; HŞ; 6385, SD 61-1, GZ 35-10, FS 950, ek-i-n HR 93, 97, 104, 106.

81. -t: Daha çok yer ve vasıta bildirir: ayrı-t "ayırılma yeri, kavşak" DK 96-7, bin-i-t "binecek şey" DK 103-11, aş-u-t "aşılacak yer" DK 75-7, iç-i-t "icilecek şey" DK 103-1, ög-ü-t FS 39, HŞ 40-14, um-u-t SV III-5, DK 92-12, yükle-t "yük taşıyan hayvan" DK 58-3, giç-i-t DK 234-12.

82. -güç, -güç: Örneği azdır: alda-güç "aldaticı" FS 247, çatla-güç "çatlayıcı, sapan ve kamçının çatlayan kısmı" DK 105-7, um-aç "hedef" FS 523.

83. -aç, eç: Örneği azdır: güleç FS 831, göm-eç- "Küle gömülderek pişirilecek ekmek," OK 105-7, um-aç "hedef" FS 523.

84. -ç: İsim ve sıfat yapar: eglen-ç "eglence" FS 756, ilen-ç "beddua" HŞ 5880, FS 143, kaki-nç HŞ 2423, korhi-nç DK 157-7, güven-ç DK 223-4, sevin-ç DK 234-6.

85. -mak- -mek: Masdar ekip, bugünden farksızdır: al-mak ge-mek, yan-mak, gel-mek gibi. Ekin -lik, -lik ile genişlemiş şekli vardır: al-mak-lik YZŞ 26-5, agla-mak-lik MV 19-20, iç-mek-lik MV 7/1/9, sevmek-lik YZŞ 40-14, dur-mak-lik MV 16-4, gir-mek-lik YZŞ 69-15, ulaş-mak-lik MV 16-2, gör-mek-lik YZŞ 81-10.

86. -ma, me: Daha çok müşahhas isimler yapar. Bugün olduğu gibi, fiil isme (-mak, -mek masdar ekinin hafifletilmiş şekli) olarak kullanılışı fazla değildir: deg-me "her, herhangibir" HŞ 1371, düğ-me DK 36-6, sür-me SD 35-12, FS 403; kaç-me DK 82-7, kov-me DK 82-7, yi-me iç-me DK 202-3.

87. -m : Umumiyetle yalnız bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsulünü ifade eder: bak-i-m HŞ 1196, 1445, dir-i-m DK 301-6, iç-i-m FS 643, gel-i-m-lü DK 65-12, gid-i-m-lü DK 154-3, gey-i-m DK 246-6, ölü-m SV 1-4, segird-ü-m HŞ 1073, FS 278, tad-i-m HŞ 1196, toy-u-m "gannmet" DK 65, 3, yi-m HŞ 1771, 1079, FS 623, yud-u-m YZD.

88. -ış, -ış: Umumiyetle hareket ve oluş isimleri yapar, bir çeşit masdar duru-

mündadir: bak-ış DK 106-10, bil-ış "bildik, tanındık" HŞ 6056, FS 36, 64, 418, çalış- "muharebe" SV XVI-4, FS 253, gel-ış HŞ 2294, YZŞ 70-4, gör-ış "müşavere, görüşme, konuşma" YZŞ 96-II, gül-ış HŞ 2295, gülme-y-ış AT 19-2, in-ış "aşağıya doğru eğik yer" FS 533, 927, kar-ış SV XIX-5, kır-ış "kırma, öldürme, savaş" DK 188-13, sağ-ış<sakış "sayı, hesap" SV 11-142, segird-ış Dk 22-1, tur-ış DK 106,9, ur-ış "kavga, vuruş, savaş" GZ 55-2, 54-10, FS 431, 270, yaňlış SV 11-124, yorı-y-ış DK 19-4, 106-9, yok-uş FS 721, 927.

Partisipler:

89. -an, -en: Şimdiki zaman partisipi eki bugündünden farksızdır: bak-an, gel-en, tur-an, sev-en gibi.

90. -ar, -er; -ur, -ür; -maz, -mez: Geniş zaman partisipi ekleri bugündünden farksızdır: ak-ar su HŞ 1776, es-er yıl HŞ 1574; uyu-r yılın GZ 35-13, uçmakдан gel-ür bir hür YZD 51-7, aya benze-r YZŞ 25-10; yara,maz bir hava HŞ 1941, onun gör-mez gözü YZŞ 61-13.

91. -duk, -dük: Geçmiş zaman partisipi eki, bugündünden farksızdır, yalnız vokali daima yuvarlaktır: ağla-duk-larum ŞD 106-2, bil-düğ-ümi SV 11-98.

92. -miş, -miş: Geçmiş zaman partisipi eki, bugündünden farksızdır, yalnız vokali daima düzdür: yiňi toğ-mış genç oğlan YZŞ 38-1, çü-ri-mış ölüye ŞD 95-5.

93. -ası, -esi: Gelecek zaman partisipi eki, bugün çok az kullanılır: kapumuz yok siğın-ası, ŞD 165-6, nid-esin bilmeli YZŞ 70-12, unitki gel-esi-ni gid-esi-ni HŞ 1901, cihan bâkî ƙal-ası degül FS 69, nid-esini bilemez GZ 27-20, takdir iledür gerçi ki olmuş u ol-ası ŞD 165-6, neyle-y-esi-n bilmedi YZD 58-7, gey-esi-lerin hoş geye FS 846. Pek nadir olmaz üzere, bazan fiil olarak da kullanılır: sabr atıyla şukr iline geldükde läbüd gid-esi YZŞ 99-9.

94. -acak, -ecek: Gelecek zaman partisipi eki, çok az görülmektedir, fiil olarak kullanılmaz: var-acak yırın ÇN 38, kaç-acak yır FS 253, diy-eceg-üm HŞ 1660, yiý-ecek yır idi YZD 13-3, siğın-açağ-um sen ol FS 1062, ir-eceg-in bilüp HŞ 2321, Cebrâil'ün in-ecek yırı FS 21, gel-ecek nesne gelür ÇN 58.

Filiden Fiil Yapma Ekleri :

Çatı değişikliği mahiyetinde olmayan fiilden fiil yapma eki çok az görülmektedir.

95. -k-: Mânayı şiddetlendirir: tur-u-k- "duraklamak" ŞD 100-8, HŞ 1567, SN 224-7; kay-i-k- "yana kaymak, sapmak" DK 184,4.

-y-: Mânayı kuvvetlendirir; Eski Türkçedeki -d-'den gelir: köy - YZŞ 7-8, to-y- SV XXIV-3.

Çatı Ekleri :

96. Pasiflik eki -/- ve -n- bugündünden farksızdır, yalnız ara vokali umeumiyetle düzdür: yay-i-l- YZD 22-13, tök-i-l- YZŞ I-11, ört-i-l- HŞ 1242; beze-n-HŞ 807, ol-i-N- HŞ 2114, di-n- ŞD 5-7; di,n-i-l- ŞD 7-7, ko-n-i-l- HR 86.

97. Dönüşülük eki -n- ve -l- bugündünden farklı değildir. Sadece aradaki vokal düzdür: bul-i-n- ŞD 188-6, ko-n- HŞ 1641, doğ-i-n- YZŞ 10-14, gör-i-n- ŞD 137-13, ur-i-n- HŞ 1588.

98. Ortaklaşma ve karşılıklılık eki -ş- bugündünden farksızdır, aradaki vokal bâzan düz, bâzan yuvarlaktır: *bil-i-ş-* HŞ 1813, *bögr-ü-ş-* HR 53-, *yögr-ü-ş-* YZŞ 14-11, *kuç-i-ş-* YZD 71-16, *öp-ü-ş-* YZD 21-8, *ur-i-ş-* FS 1061, *gör-i-ş-* GZ 43-17, *tut-i-ş-* FS 920.

99. Yaptırma eklerinin her çeşidi görülmektedir: *-ur*, *-ür*: Vokali daima yuvarlaktır: *art-ur-* YZŞ 53-7, *bit-ür-* HŞ 1191, *iç-ür-* YZŞ 42-14, *giç-ür-* YZD 27-16, *geç-ür-* DV 301-6, *gey-ür-* GZ 49-12, *ŞD 116-6*, *ir-ür*, AT 10-2, HŞ 897, *ört-ür-* *ŞD 165-6*, *sız-ur-* HR 63, *tad-ud-* *ŞD 6-11*, *toy-ur-* HŞ 2286, *yaş-ur-* HŞ 1537, *yit-ür-* "erîstirmek, ulaştırmak" YZŞ 94-4, HŞ 1074; *yit-ür* "kafi getirmek, yetiştirmek" HŞ 1446, *yat-ur-* YZD 21-10, *deg-ür-* "erîstirmek, ulaştırmak" YZŞ 46-15, *öt-ür-* "geç-ir-" YZŞ 73-13 (art-, gey-, ir-, tat-, siz-, ört- fiillerinin faktitifleri bugün art-tır, giy-dir-, er-dir-, tat-tır-, siz-dır-, ört-tür şeklinde yapılır.).

-dur, *-dür*: Daima yuvarlak vokallidir: *ag-dur-* MV 18-6, *iriş-dür* HŞ 1443, *yag-dur-* AD 16-5, *ek-dür* YZD 55-9, *ir-dür-* YZŞ 93-15, *gey-dür-* GZ, *bas-dur-* "galebe çalmak" FS 435, *tol-dur-* *ŞD 162-12*, *bil-dür-* SV 1-79.

-dar, *-der*: Birkaç kelimedede görülür, *kön-dar* YZŞ 65-9, *gün-der* YZŞ 24-11, *gös-ter-* FS 195, SV 1-68, YZŞ 70-9, *dön-der-* FS 386.

-ar, *-er*: Kullanılışı bugündünden farksızdır: *çık-ar-* HŞ 144, *on-ar-* GZ 43-2, YZŞ 69-14, *gid-er-* SV I-9, *uy-ar* YZŞ 35-1, DV 306-12, *kop-ar*-FS 365.

-t: Umumiyetle tek heceli veya vokalle biten fiil tabanlarına getirilir, Bugündünden farksızdır; yalnız, iki vokal arasında sadalılaşip *-d-* olur: *ak-i-d-alum* MV 19-22, *dagi-d-up* *ŞD 72-4*; *söyle-d-e* YZD 34-7, *az-i-d-ur* GZ 55-21, *benze-d-ü* YZŞ 18-12, *ara-t-di* YZD 38-7, *aza-d-ip* FS 845, *düze-dür-r* GZ 48-3, *diril-d-ür* *ŞD 81-6*, *getür-d-elüm* HŞ 2101, *berki-d-üp* HŞ 6634, *düke-d-e* FS 776, *oki-d-ur* YZŞ 85-10, *inci-d-ür* FS 102, *korkı-d-ur* YZŞ 83-6, *kaki-d-ur* FS 742, *bayıld-d-ur* "zenginleştirir" FS 611, *iş-le-d-ürmişsin* GZ 20-1, *ile-d-em* YZŞ 29-11, *sap-i-d-ur* HŞ 1912, *uşa-d-a* *ŞD 163-12*, *kuşa-t-mışdı* HŞ 2293, *öğre-d-em* GZ 46-1, *öde-t-di* HŞ 2371, *sıçra-t-di* Hş 1815, *yücel-d-ürseñ* *ŞD 24-11*, *oyna-d-up* GZ 23-3, *aza-d-up* FS 845, *ey-d-ür* HR 43.

-gur, *-gür*: Bikaç kelimedede görülür, bugün Kullanılmaz: *ir-gür* MV 10-15, YZD 85-1, *ŞD 184-11*, AD 27-11, DV 308-1, FS 73, HŞ 3313; *dir-gür-* "diriltmek" ÇNG 183-4, DK 31-13, *tur-gur-* "durdurmak" DK 237-12.

-z: Çok az görülen bir ektir: *em-z-ür-* YZŞ 90-6, DK 6-13; *tüt-ü-z-* *ŞD 120-6*, *ut-u-z-* "yenilmek, kaybetmek" FS 276.

İsim :

100. Çokluk eki *-lar*, *-ler*'dir; bugündünden farklı bir durum yoktur: *can-lar* SV I-43, *söz-ler-i* YZD 36-1.

101. İyelik eklerinde bugünkü şekillerden farklı durum, 1. ve 2. şahislarda aradaki vokalin daima yuvarlak olması, 3. şahıs ekinin ise daima düz vokal taşımasıdır:

- (u)m, *- (ü)m*, *-m*: *âh-um* YZŞ 59-13, *it-üm* *ŞD 125-1*, *ulu-m* FS 976.

-(u)n, *- (ü)n*, *-n*: *at-un* YZD 91-9, *sözler-ün* AD 19-9, *bende-n* HŞ 1000.

-i, *-i*; *-si*, *-si*: *dôst-i* SV II-228, *göz-i* AD 17-4, *koku-sı* HS 1431, *sü-si* YZŞ 29-13.

-(*u*) muz, -(*ü*) müz,-müz,-müz-yâr-umuz ŞD 138-8, iş-ümüz HR 58, ata-muz SU 11-47, iki-müz YZŞ 19-12

(*u*) ñuz, -(*ü*) ñüz, -ñuz: uss-uñuz SV XXIV-8, iş-üñüz YZŞ 69-3, baba-ñuz, YZD 64-3, degme-ñüz YZŞ 69-4.

-ları, -leri: başka-ları-na HR 59, ev-leri SV 1-36.

102. İsim çekim eklerinin bugünküinden farklı bir durumu yoktur; yalnız genitif eki daima yuvarlak vokalli (-uñ, -üñ, -nuñ), lokatif ve abalit ekleri hep -d iledir (-da, -de; -dan, -den).

3. Şahıs iyelik eklerinden sonra umumiyetle -n akkuzatif eki kullanılmaktadır, yardımcı-bağlayıcı -n- ile -n-i, -n-i kullanımı daha azdır: baş-ın SV I-49, söz-i-n ŞD 151-11; agz-i-n-i AD 16-8, ev-i-n-i SV II-140.

103. Bilhassa manzum metinlerde çok defa, ilk isim genitif eki almadığı hâlde isim tamlaması belirli bir mânâ taşımaktadır, (Eksiz tâyinli izâfet): gözüm (üñ) begidür anuñ ol hâl-i siyâhi ŞR 7-2, zülfün (üñ) kemendi ŞD 78-1, yüzleri (uñ) topragına YZD 54-9, agzı (nuñ) yöresine YZŞ 11-4, düşümüz (üñ) ta'bîrin YZŞ 43-5, cân (uñ) safası ŞD 133-3, Şîrin (üñ) gözinden Hş 1241, Üzeyr (üñ) eşegi HR 65, Husrev (üñ) kissasını Hş 976, Muhammet (üñ) gelmegi MV 6-3, Atâyî (nûñ) nazmı AT 27-43, Tanrı (nuñ) nûri FS 905, Resûl (üñ) kızı GZ 38-12, bâg (uñ) nazmı AT 27-43, Tanrı (nuñ) nûri FS 905, Resûl (üñ) kızı GZ 38-19, bâg (uñ) issı FS 158 gibi.

104. Hususıyla manzum metinlerde, 1. ve 2. şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra akkuzatif eki getirilmediği hâlde, belirli bir akkuzatif Bânnâsı bulunmaktadır (Eksiz belirli akkuzatif) : gönlüm (i) aldı YZD 96-15, acebler ol kişi gam yıldığum (i) ŞD 80-13, uran yüzüm (i) ŞD 45-7, sözüñ (i) beyân eyle YZD 29-2, cigerüm (i) yakdı AD 27-10, içmesün kanum (i) Hş 931, elüñ (i) yu HSN 8-4, ne yüküm (i) bir nefes giderici var HR 114, kadaşcugumuz (i) vir YZD 73-17, yazalar aduñ (i) FS 1023, dilüm (i) şeş ki eydem FS 1065, aduñ-i söylegil Gz 41-2, aduñ (i) FS 1023, dilüm (i) şeş ki eydem Fs 1065, aduñ-i söylegil Gz 41-2, aduñ (i) işidürüm DH 1-23, kanum (i) içersin CR IX-4.

105. İsim çekim eklerinin kullanılışında, bugünküne göre bâzı farklı durumlar görülmektedir:

Bugün dâtif hâlinde kullanılan var-fiili bâzan akkuzatif eki almaktadır: anuñ ile vardılar togru yol-ı MV 4-54, kimse ansuz togru yol-ı varmadı MV 4-55. Datif yerine akkuzatif ekinin kullanılmasına başka örnekler: salaydı Yûsufardin-i özin YZD 23-8, aglar idî kendü vasf-ı hâlin-i YZD 20-11, hüsni vasf-ı sigmaz YZD 3-17, tapar idüm ben sen-i YZŞ 18-4.

Datif bâzan akkuzatif yerine kullanılır: Kissa-i Yûsuf-a bünyâd idelüm YZD 1-12, dilerler aluban gitmeg-e YZŞ 3-14.

Datif bâzan lokatif yerine kullanılır: Yûsuf katîn-a söyleşdi YZD 9-12.

Datif bâzan ile edatının yerine kullanılır: tâ'at-e meşgul olur YZD 103-7, ays-e meşgul oldılar YZD 103-8, gelür kul elinden hemîşe günâh/ol ümmîd-e kim afv ide pâd-şâh FS 1057.

Lokatif bazan datif yerine kullanılır: ol terâzu kefesin-de Yûsufı / kodilar YZD 26-5, su ortasın-da kodilar YZŞ 101,14, harf içinde bu kadar ma'nâ sigar SV II-22.

Lotatifin ablatif yerine kullanılmasının çok örneği vardır (esasen Eski Türkçede lokatif eki, aynı zamanda, ablatif mânası da ifade ediyordu): Beşir elin-de gömlegi Ya'küb alur YZD 86-15, kâfirler-de bir söz-de dilün yuyasin / yig andan ki aş-da elün yuyasin FS 729, yarı agzın-da open câni dudagın-da öper SR 35-1.

106. İsim çekim eklerinin eski şekilleri, ancak klişeleşmiş olarak bazı kelimelerde görülür.

Datif eki -ga'nın izi baña, saña, buña, şuña zamırlerinde ve yana "yan, taraf" kelimesinde bulunmaktadır.

Ablatif ekinin aslı şekli -dîn, -din kalıplaşmış olarak öndin kelimesinde ve bir iki kelimedede geçmektedir: en öndin HŞ 1852, sagdin yaña SN 233-7, buñar-din yaña KD 7-1, çep çevre-din SN 12-2, iki yaña-din KD 30-3, bu yaña KD 7-1, çep çevre-din SN 12-2, iki yaña-din KD 30-3, bu yaña-din AP 25.

107. Bağlama edati ile'nin (-la, -le şeklinde de vasita ve beraberlik eki olarak kullanılışında bugünküne göre farklı bir durum yoktur: odun ile HR 92, ili su-y-ila FS 568, gözü-y-le bak SV II-80, yenün-le yaşum sil HSN 6-2.

Öbür instrumental eki -n Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlevi: ac-i-n öldi FS 110, göz-i-n "göz ile" YZŞ 81-8, gündüz-i-n HŞ 1087, dün-i-n DK 239-2, susuz-i-n FS 114, yalñuz-i-n DV 303-6; MV 7-33, yay-i-n "yazın" HŞ 1013, 1139, güz-i-n, DK 15-11, kış-i-n HŞ 1015, sabah-i-n AH 193, öyle-n DK 172-4, güç-i-n "zorla, güçle, güçlükle" FS 619, vakt-i-n YZŞ 28-7, gün-i-n FS 80, hatâsız-i-n KY 36, gafil-i-n SN 9-1, yaya-n DK 30-2, sag-i-n sol-i-n KTŞ 2a, yir yir-in GZ 8-3; 4-2, YZD 88-12, oht-i-n FS 539, kez-i-n FS 834, baş-i-n "önce, ilken" YZŞ 83-15, soñ-i-n "sonra, son olarak" YZŞ 87-9, ilk-i-n YZŞ 90-3. Bu ek vasita halinden çok "olarak" mânasiyla hal zarfı şeklinde ve yer ile zaman bildiren kelimelere getirilerek yer ve zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Bazı kelimelerde ise kalıplaşmış olarak görülür: deg-i-n SV I-16, içün (<uç-u-n) YZŞ 62-13, yarın FS 857, SV I-5, üst-ü-n FS 326, bütün YZŞ 30-10, FS 206.

Bu ek ile benzetme bildiren -layın, -leyin (-la-y-i-n) birleşik edati yapılmıştır: ugur-layın SR 16-5, ad-layın FS 479, kömür-leyin YZŞ 53-11, ölü-leyin FS 940 kal-kan-layın HŞ 3643.

Yine benzetme ve eşitlik bildiren -cipayın, -cileyin (-çe eşitli ekidir) birleşik edatında da -n eki görülür: an-cipayın HŞ 1891, sencileyin HŞ 1891, fs 896, GZ 43-3, ben-cileyin GZ 41-9, SF 10-2, biz-cileyin ŞD 52-1, bun-cipayın HŞ 2078.

108. Eşitlik eki -ça, -çe; -ca, -ce'nin kullanılışında farklı bir durum yoktur. Ekin eşitlik dışında çeşitli mânâ ve fonksiyonu vardır. Ek XIV. asır metinlerinde daha çok -ça, -çe şeklinde görülmektedir.

Ek kalıplaşmış birleşik şekillerden -cipayın ve niçe gibi zarf olar kullanılan kelimelerde de bulunmaktadır (bk. 107).

109. Yön ekleri -ra, -re; -aru, -erü (< garu, -gerü) taş-ra (>daşra), iç-re, son-ra, üze-re; yok-aru, iç-erü, ile,erü, tiş-aru DK 88-10, yañ-aru "yana" YZŞ 26-9, añ-aru "öte, öteye, ileriye" DK 9-9, SN 309-15, KB 368-5 kelimelerinde görülür.

Yön eklерinde -ra, -re değişik kullanışlarda ve oldukça işlek olarak da geçer: depe,re FS 510, SN 297-9, DK 203-7; yol-i-ra "yol boyu" YZŞ 21-2, yol-sı-ra YZŞ 67-6, gök-sı-re KDS 7-3.

Kalıplaşmış şekilde bâzı kelimelerde (berü, girü, kançaru) görülen -ru, -rû eki bir kelimedede de bulunmaktadır: ačka-ru AO 13.

Sıfat :

110. Kullanışları bakımından belirtme sıfatı olan sayı isimlerinde bugünküne göre farklı durum yoktur. Sadece bâzı sayı isimlerinde ses değişikliği görülmektedir: biş, yidi, tokuz, yigirmi.

Sıra sayı sıfatları iyelik ekli; fakat, daima düz vokallidir : üç-inci, dörd-inci, to-kuz-inci, on-inci, otuz-inci. Çok nadir olarak iyelik eksiz şekiller de görülmektedir: İki-nç SN.

111. Vasıflandırma sıfatlarının pek çok örneği vardır. Sıfatlarda karşılaşırıma -rak, -rek eki ile bulunmaktadır: katı-rak-mı HŞ 1106, tız-rek HŞ 1464, yig-rek HŞ 1404, ulu-rak-dur ŞD 93-11.

Sıfatlarda berkitme sıfatın tekrarlanmasıyla yapıldığı gibi, ilk heceye -p konsonantı getirilip birleştirilmesi ile de yapılır: düp-düz ÇN 30, DV 305-5, DV 306-9, HŞ 6490; top tolu ŞD 101-11, çep çevre HŞ 1315, ap alaca DK 61-4, sapa sağ DK 29-7, yapa yalınuz DK 148-1.

112. İşaret sıfatları bu, şu o, şol, ol ve birleşik bir şekil olan uşbu işbu'dur: bu cihan SV I-4, şu dem FS 76, ol sözi GZ 38-12, o sâhib devleti MV 7/1-36, şol kimseyi ŞD 4-12, uşbu sözi YZD 65-20, işbu sözleri HV 4-19.

113. Çeşitli belirsizlik sıfatları kullanılmıştır: bir gice YZD 17-17, bir kaç alay HŞ 2316, iki üç bazlamaç SV XIX-2, kamu yohsula ŞD 86,5, her okında GZ 35-3, her bir kişi SV II-26, degme kişiye FS 374, ne yigidür GZ 43-2, nice gün AD 14-7, kanki kişi SV I-1, her nice mansıb, YZD 54-10, hep tâc ü dârı DV 301-2, hiç kimse YZD 55-13, hiç kes ŞD 4-1, cümle kuvvet HŞ 859, dükeli feylesof HŞ 6806, fulan kasrı HŞ 1759, heman lâhza YZD 30-12.

114. Soru sıfatları ne, nice, kaç ve kankı'dır: ne yirde bulalum YZD 80-2, nice sultan imiş GZ 31-10, kaç kişidür gelen YZD 68-19, kankı yire HŞ 1926.

Zamîr :

115. Şahıs zamırleri ben, sen, o, ol, biz, siz, onlar'dır. Çekimde bugüne göre en fazla değişik manzara gösteren 3. şahıs zamırıdır: o, ol, anı, ana, anda, andan, anuñ; anlar, anları, anlara, anlıarda, anlardan, anlaruñ. Ol zamırının -n instrumental ekli şekli anın " ol halde, onun için, onunla, binâenaleyh" mânâsı vermektedir: anun yüzün sürerdi Ş 465, anın can bigi HŞ 563.

Şahıs zamırlerinin genitif hâli, daima yuvarlak vokallidir; benüm, senüñ, anuñ, bizüm, sizüñ, anlaruñ.

Akkuzatif ve genitif hâllerinde ben ve sen zamırlerinin bini, sini; binüm, sinüñ şekilleri de görülür: bin-i bilgil SV I-27, sini DV 303-11, bin-üm HŞ 1883, sinüñ ŞD 102-9,

116. İşaret zamirleri bu, şu, o, ol ve şol'dur; bu'nun çokluğu bular ve bu-n-lar, şu'nun çokluğu şu-lar, o ve ol'un çokluğu o-lar'dır, şol'un çokluğu yoktur; ol işaret zamirinin çekimi ol şahis zamirininki gibidir: ne belâdur bu SV IX-8, şu kim DV 307-7, odur aslı usûl MV 4-70, vâcip oldur MV 2-1, şolkim SD 15-4: bulara Hr 76 bulara SD 51-3, şular AD 30-3, olaruñ HŞ 2254.

Lokatif hâli bunda, şunda, anda "burada, şurada, orada" mânası vermektedir.

Şahis ve işaret zamirlerinden sohra gibi, tek, içün, ile edatları getirildiği zaman 3. şahis çoklukta genitif eki kullanılmadığı hâlde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, istisnâ olarak bu işaret zamirinin çokluğununa ile ve içün edatları getirildiği zaman genitif eki kullanılmaktadır: HR 58, açılar bunları-la âşikâre HŞ 1894; bunlaruñ gün YZD 56-16 (Bu şekli krş. Yusuf anlaruñ-la görüşür YZD 82-20, anlaruña bile bindi YZD 91-1).

117. Dönüşlüük zamirleri kendü, öz ve ikisinin birleşmesinden meydana gelen kendüz'dür. Bugün öz ve kendüz kullanılmıyor, kendüzi'nin yerine ise kendi'nin iyelik ekli şekli olan kendisi geçmiştir: kendü kendüme GZ 2-1, kendüñi YZD 90-8, kendü-si YZŞ 92-10, kendü-ye HŞ 1909, kendülerin YZD 57-13; öz-üm YZŞ 93-4, öz-üñ SV VI-8, öz-i FS 983; kendüz-üm YZŞ 12-13, kendüz-üñ bil SV I-64, kendüz-ine HŞ 1911, kendüz-üñüz-i YZŞ 80-10.

118. Aynı zamanda soru zamiri olan kim ve ne'den başka çeşitli belirsizlik zamiri kullanılmıştır: kim Veled'i severse SV III-12, kimi peri kimi hûr YZD 12-11, kimi-si bu derde ile hayran MV 18-30, kimse işlemez GZ 43-3, döndümez kimesne HŞ 2007, hiç kimseneye benzedimez kimsene anı AD 29-8; ne-ler didi FS 828, biri altun biri gümüşdi YZD 62-7, dostlarumdan birisi YZŞ 98-6, ikimüzdən birimiz SD 112-8, üçi YZŞ 12-10, anı YZD 62-12, ol biri YZD 2-12, ne ki gönlüm diler ise SV I-54, ne kim emr itdi ise MV 4-61, her ne dirsən işidür GZ 30-1, her kim ister Tanrıyi SV II-85, her, ki yüz sürdi AD 14-5, her birine YZŞ 55,6, her birisi semîz HR 75, kamudan muhtâr HR 8, kamuya kesb ise HŞ 839, kamusından yigrek YZD 72-13, kankasıyla eyleye ceng HŞ 2245, göklerüñ her kangısına MV 10-46, bir kaçı ol kızlaruñ HŞ 1334, ayruga mey bize câm-i can-fezâ SD 130-1, yüzün ayruga döndi HŞ 1802, niceker kim söyledi YZD 5-11, özgeler gamuñdan kurtulmak ister ise MV 4-4, dükeli yalvardılar YZŞ 53-13, dükilesinin bagladı YZD 76-2, cümle zâri kaldılar YZD 15-9, seni cümle sever SD 86-3, pâdeşler cümlesi AD 14-6, degmesi YZŞ 1,8, degmeñüz YZŞ 69-4, hep geldiler 69-4, fûlânca olmaduk HM 5-7.

Birisı belirsiz zamiri yerine, az olmakla beraber biregü, şeklinin de kullanıldığı görülmektedir: biregü görse HŞ 6734, YE.

119. Asıl soru zamirleri kim ve ne'den başka, iyelik eki getirilmiş soru sıfatları ile bâzı kelimeler de soru zamiri olarak kullanılmaktadır: kim ide beyân HŞ 1054, nedür salâh ü fesâd HR 7, kankısını eydelüm YZD 91-10, kanı Sa'dî FS 67, kandadur YZŞ 23-8, kanca YZŞ 70-3, kancarú gitdi YZD 11-8.

120. Bağlama zamiri kim ve Farsçadan gelme ki'dır, kullanılışında bugünkü den farklı bir durum yoktur: nice begler kim dilerdi anı YZD 96-6, bu cefâyî ki bize gerdiş-i eflâk eyler SD 102-1.

121. Daha çok lokatif sözlü eklerle ve zaman bildiren kelimelerle kullanılan vas-

fiyet zamiri -kının Eski Anadolu Türkçesinde kalın şekli de görülmektedir; elüâüz-de-ki bıçaguñuz YZŞ 40-6, sende-ki ŞD 171-3, dün-ki HŞ 1230, öñdin-kilerden HŞ 908, başında-gı HŞ 2186, uçmakdagı ÇNG 192-2, taşrgı MT.

Zarf :

122. Zaman zarfı olarak *indi*, *imdi*, *şimdi*, *girü "sonra"*, *kaçan "ne zaman"*, *hemî-se*, *cü*, *cün*, *nice bir "ne zamana kadar"* gibi doğrudan doğruya edat ve zarf olan kelimelerle *-a dek*, *-a degin*, *-dan berü*, *-dan girü*, sonra gibi son çekim edatlı kelimeler ve pek çok isim ve sıfat durumunda kelimeler kullanılmıştır. Türkçe ve yabancı asılı, bu kelimelerin bir kısmı şunlardır: *bugün*, *dün ü gün*, *dün gün*, *dünle*, *tafla*, *bugur<bu+ogur*, *şol dem*, *şol saat*, *şol oht* FS 1002, *ol ohtun* FS 539, *şol ohtin* FS 77, *şol-ok dem*, *ol-ok dem*, *her dem*, *her ay*, *her seher*, *lähza*, *geh*, *gâh*, *geh*, *gâh*, *gehi*, *nâ-geh*, *seher-gâh*, *subh-dem*, *her subh*, *gündüz-in*, *gici* *gündüz*, *günden güne*, *ikide bir*, *bir hafte*, *bir yol*, *biñ yıl*, *bir müddet*, *birazzan*, *bir kaç gün*, *bir ay*, *iki aylık*, *bu gice*, *bir gün*, *bir nefes*, *bir iki gün*, *biraz gün*, *evvel*, *öñ*, *son*, *soñi*, *pes "sonra"*, *andan "ondan sonra"*, *pes andan*, *irte ilkin*, *öñdin*, *en öñdin*, *dâ-im* *müdâm*, *demâdem*, *dem-be-dem*, *hemîn*, *ol dem*, *ol saat*, *ol zaman*, *ol vakt*, *şol vakt*, *yarın*, *âhir*, *hemân dem* vs.

123. Yer zarfları olarak karşu, ara, kanda, her kanda, girü, berü, içerü, ilerü, ırak, kancaru, añaru "öte, öteye", taşra, yukarı, aşağı, öte, tapa (dapa) "tarafa, yön" gibi kelimeler kullanılmıştır.

124. Mikdar zarfları bugün kullanılmayan katı, top, key, igen, igende, telim (de-lim), öküş, yigin (bugün Anadolu halk ağızlarında yeğin şeklindedir) gibi kelimelerle sıfatlardan yapılan, çok, hayli biraz, bir katre, bir avuç, bir zerre, bir arpa, bir şemme, hezâr bâr, az, nice, ol kadar, şol kadar, külli, bol, yavlak (yavlak begendi FS 767) gibi kelimelerdir. Kelime tekrarı ile de mikdar zarf yapılır: *biñ biñ*, *tümen tümen*, *katre ktre*, *deste deste*, *az az*, *böyük böyük*, *tabak tabak*.

125. Suret ve tarz zarfları olarak, öyle, biyle, şöyle, eyle kim, böyle kim, şöyle kim, bu deñlü, bu resme, şu resme, ol resme, ne resme, buncılayın, ancılayan, bencileyin, sızcileyin, sencileyin, nice niceme (niceme çog ise ıldız HŞ 2275), oñat (iyice) (bu sözi dimedüm oñat FS 175), bayık "âşikar, şüphesiz" (bayık bil FS 611), yaluñuz "yalnız başına", ayruk "başkaca, ayrıca", anca 'o kadar3, ansuzin, ansuzda "ansızın", bellü, gibi çoğu doğrudan doğruya zarf olan kelimelerden başka Türkçe ve yabancı asılı pek çok suret zarfı kullanılmıştır: "añul", "yavaş, yavaşça" (añul söyle FS 532), tız, serâser, dest-ber-dest, nâgehân, eksüksüz, elsüz, aguzsuz, yavuz, geñez "rahat" (korkulu köprüden geñez geçüre SV 1-15), geñsüzün "istemiyyerek" (oldüre geñsüzün FS 615), hoş vs. Suret zarfı bazan isim ve sıfatların tekrarlanmasıyla yapılır: arkun arkun "yavaş yavaş, hafif hafif, ağır ağır" (HŞ 1779, 6123), dürlü dürlü, saf saf, bir bir, pâre pâre, halka halka, delük delük, arpa arpa vs.

Edat :

126. Bağlama edatları olarak daha çok yabancı asılı kelimeler kullanılmıştır. Şarti bildirenler: eger, ger, ver, gerçi, egerçi, ve-ger, çi-ger, v'eger-ni "yoksa", bâri; fakat bildirenler: velî, velîkin, velî, lîk, lâkin, fakat; sebep bildirenler: zîrâ, cün, cün-

ki çün-kim; istisnâ bildirenler: meger, illâ, atif bildirenler: ile, u, ü, vu, vü, ve, yâ, yâ-hud; benzetme bildirenler: san, san-ki, san-kim, sanasın, beñzer, gûyâ, gûiyîâ, ni-te-ki, nite-kim; cümle bağlayıcılar ki ve kim'dir.

Sebep bildiren ve Farsça asılı olan çü, çün, çün-ki ve çunkim edatları zaman da bildirir.

127. Berkitme edatları: dakı, *dahi* (çok az olmakla beraber dagı ve tagı şekli de vardır); *da*, *de*, Farsça *hod* ve Türkçe *ok*'tur; ok edatı zamirlerden soa kullanılır: Yûsuf ahvâlini ol-ok tañladı YZD 75,5, şol-ok SN 327-6.

128. İşaret edatları uş, uşda (uşde), üş-bu ve iş-bu'dur.

129. Soru edatları ne, nice (niçe), nice-bir "ne zamana kadar"; nişe, neden, ne için, niçün (neçün), nire (nere), nireye, nireden, kani, kanda, kandan, nite'dir.

130. Son çekim edatlarından isimlerin gövde, zamirlerin genitif hâllerine getirilen *bigi-gibi*, *teg-deg*, *tegi-degi* benzetme; *icün* sebep; *ile*, *birle*, *bile* beraberlik bildirir. Sadece isimlerin gövde haline getirilen *içre*, *üzere-üzre*, yer ve tarz; *dapa* (Ken'an dapa 12-13) taraf bildirmektedir.

Datif isteyen *dek* ve *degin* edatı sınırlama ve sonlandırma bildirir: subh-a dek ŞD 52-10, Çalab-a degin SV I-16.

Ablatif isteyen edatlardan *-dan berü*, *-den girü*, *-den öñdin*, *-den sonra* zaman; *-den özge* taklid; *-den ötürü* sebep; *-dan yaña* yer ve yön bildirmektedir.

Alt, Üst, iç, ön, art, orta, ara, yan, yüre, çevre gibi yer, mesafe ve yön bildiren kelimelerle postpositional olan deyiimler yapılır. Bunlar münasebetlerini bildirdikleri isimlerle tâyinsiz izâfet meydana getirirler.

131. Çağırma edatları *iy*, *i*, *yâ*, *eyâ*; *-â*, *-ya'* dir. Teessürî nidâ (duygulanma) edatları Türkçe, Arapça ve Farsça asılı *âh*, *heyhât*, *hasretâ*, *dirîg*, *dirîgâ*, *zinhâr*, *hey hey*, *ahsent-şâbâş*, *zihî*, *zî*, *amân*, *hayf*, *hayfâ*, *vây*, *eyvây*, *vâh* vs.'dir.

FIII :

132. Bildirmenin şimdiki zamanında kullanılan 1. ve 2. şahıs ekleri zamirlerden, 3. şahıs eki dur- fiilinden gelişmiştir. Bugüne göre farklı durum şudur:

-am, -em	:	1. şahıs eki	(Bugün -im, -im; , -um, -üm şeklinde).
-van, -ven	:		(Bugün kullanılmaz).
-sin, -sin	:	2. şahıs eki	(Bugün dört şekildedir. Ekin sonundaki -n son zamanlarda -ñ (s) olarak yazılmıştır).
-dur, -dür; -durür	:	3. şahıs eki	(Bugün durur şekli yoktur).
-uz, -Üz	:	Çokluk 1. şahıs eki	(Bugün dört şekli vardır).
-vuz, -vÜz	:		(Bugün kullanılmaz).
-siz, -siz	:	Çokluk 2. şahıs eki	(Bugün siziz, -siniz kullanılıyor).

aşağı-y-am YZD 29-4, mest-em HŞ 1396, ben-em HR 113; kuluñ-van FS 636, nâtu-

vân-em YZD 24-1, bîçâre ben-ven ŞD 98-10; resûl-sin GZ 51-11, eyü-sin DV 303-12; ogri-dur YZŞ 16-2, güneş-dür AD 15-10, nâdân durur ŞD 50-13, diri durur YZŞ 33-7; peşimân-uz HŞ 1291, kem-üz ŞD 120-13, biz-üz HR 80; râzi-vuz YZŞ 86-14, bîçâre-vüz FS 1060, ne-vüz SV XVI-1; kardaş-sız YZŞ 66-1, kör-siz SV XXIV-4.

1. şahis ekinin nâdir olarak -vam, -vem ve -in, -in şekilleri de görülür: âşik-vam SV III-6, delü-vem SV III-6, sayru-vam-SV II-135, ben ne-vem SV II-144; kul-in SN 1117-3, ben-in F 153, nökeri-y-in AP 42-2; -vanın, -venin şekli ise enderdir: ben-venin KDŞ 19.

Bildirmenin menfisi *degül* ile yapılır: şek degüldür HŞ 1275, degülse HŞ 1309.

Bildirmenin geçmiş zamanları ve şartı i- cevherî fiili ile yapılır.

i- fiilinin -dük partisi bir ek gibi sayılmış ve çok zaman kökün vokaline uyarak kalınlaşmıştır: hakk idugın HŞ 973, hakikat idugına ŞD 102-9.

133. Fiil çekimindeki şahis eklerinden, görülen geçmiş zaman ve şart dışında kullanılan ve zamirlerden gelişmiş olan 1. tip ekler bildirmenin şimdiki zamanında kullanılan eklerdir (bk. 132).

Görülen geçmiş zaman ve şartla kullanılan ve iyelik eklerinden gelişen 2. tip şahis eklerinde bugüne göre büyük bir değişiklik yoktur.

Teklik 1. şahis : -m

2. şahis : -ñ

3. şahis : --

Çokluk 1. şahis : -k, -k (Şart'ta ve istekte -vuz, -vüz)

2. şahis : -ñuz, ñüz

3. şahis : -lar, -ler.

134. Görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir: agla-dum YZL 99-11, geç-dün HŞ 2124, buldu SV 1-48, kıl-duk FS 967, ilet-dünüz YZŞ 68-10, sor-dilar SV II-31.

135. Anlatılan geçmiş zaman eki -miş, -miş'dır, çekimi: düş-miş-em YZŞ 60-2, az-mış-vanın MT, di-mış-sin ŞD 179-1, köyünmiş HŞ 1580,irişmiş durur FS 972, olmuş-dur ŞD 186-2, getür-mış-üz GZ 32-18, göm-mış-sız YZŞ 87-9, tut-iş-mışlar YZŞ 53-9.

Anlatılan geçmiş zaman bazan -up, -üp gerundium eki kullanılmak suretiyle de ifade edilmektedir. Ekin böyle bir fonksiyona sahip olması, kendisinden sonra gelen tur- fiilinin düşmesi dolayısıyeder. Bugün bu hususiyet daha çok Âzerî Türkçesinde kullanılmaktadır. arup-sın HŞ 1880, bul-up-dur ŞD 12-11, gel-üp-dür DV 302-2.

136. Şimdiki zamanı ifade için hususi bir ek yoktur, şimdiki zaman istek veya geniş zaman ekleri ile anlatılmaktadır.

137. Geniş zaman ekleri -ur, -ür; -ar, -er ve -rdir. Birinci şahis eki olarak umuyetle -am, -em; az olarak -yan, -ven ve -in, -in; ender olarak -vam, -vem ve -vanın, -venin kullanılır: kalur-am ŞD 115-8, sorar-van FS 25, görür-ven HŞ 832; ölü-

dürür-in DK 46-10, görmez-in KD § 17; durur-vam ü aglar-vam oturur-vam u inler-
vem SV VIII-5, başarur-vanın SN 287-1.

Geniş zaman menfisi -maz, -mez eki ile yapılır: sor-maz-am ŞD 127-12, kayır-
maz van HŞ 1520, bil-meş-em YZD 56-8, kezmez-ven ŞD 43-7; vir-meş-üz YZŞ
86-8, şığış-maz-lar HŞ 1204.

Bugün -ar, -er eki olan bin-, gir-, giy-, kıl-, yat- fiilleri -ur, -ür ile çekilmektedir:
bin-ür YZŞ 58-5, gir-ür DV 307-7, gey-ür HŞ 2281, kıl-ur FS 325, yat-ur ŞD 63-2.

138. Gelecek zaman eki -ısar, -ıser'dir: ol-iser-em YZD 45-19, HŞ 1411, bul-
ısar-sın HŞ 970, uç-ısar ÇN 66, ol-ısar-dur HŞ 819, görme-y-iser-üz GZ 53-3, eyle-
y-iser-ler ÇN 34, kıl-ısar-lar-dur YZD 18-13.

Gelecek zaman bâzan geniş zaman ve istek ekleriyle de ifade edilmektedir.

Gelecek zaman ayrıca -sa+gerek şekli ile de anlatılmaktadır: et-sem gerek ŞD
117-12, olsa gerek AD 22-11.

Örneği az olmakla beraber bâzan -ası, -esi gelecek zaman partisipi eki de pre-
dikat olarak kullanılmaktadır: şükür- iline var-ası YZD 24-10, ecel geldükde läbüd
gid-esi YZŞ 99-9, eyle ol-ası-sın FS 891, alu kal-ası-sın FS 891, pâdşâhı ol-ası de-
gülsin KD § 22, koy-ası-dur FS 793, çıkış-ası-dur zâlimâ hep dişi FS 147, öküş katılık
gör-esi-dür son uç Fs 780, bit-esidür sinüm üzre gök ot Fs 964.

139. Şart eki -sa, -se'dir. Çekiminde, çokluk 1. şahista farklı bir durum vardır:
yaz-sa-m ŞD 41-6, bin-se-m FS 377, dut-sa ÇN 43, aparsa-vuz DK 73-3, sohbet
et-se-vüz KV 98, bul-sa-ñus HŞ 1316.

140. İstek eki -a, -e' dir; çekimi bugüne göre farklıdır : dur-a-m AD 24-5, gör-e-
m YZD 64-6, toldur-a-van SV I-20, bil-e-ven FS 458; aña-a-sın SV VI-1, gör-e-sin H
1421; bul-a ŞD 20-12, del-e HŞ 1095; sor-a-vuz YZD 61-10, di-y-e-vüz YZŞ 18-13;
koy-a-sız YZD 45-5, ilt-e-siz YZŞ 68-11; al-a-lar HŞ 1545, di-y-e-ler HR 70.

İstek bâzan şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman da bildirmektedir.

141. Emirde her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır. Çekimi bugüne
göre farklıdır : var-ayın HŞ 1464; vir-eyin ÇN 8, tut-ayım FS 332, vir-eyim DK 32-5,
yık-ayum GZ 38-2, eyd-eyüm YZŞ 42-4, kıl-ayum YZD 14-15; agla-gil ÇN 58, işit-
gil DV 300-10; dön ŞD 152-2, al SV v-2; art-sun AD 23-4, eyle-sün YZD 49-5, kıl-
alum ŞD 128-1, gel-elüm HŞ 1219; avla-ñ YZŞ 1161, diñile-ñ ŞD 100-12, yap-uñ
HŞ 1921, bil-üñ FS 164, oyna-ñuz GZ 49-19, gizle-ñüz YZD 49-17, kıl-uñuz HŞ
1512, eyd-üñüz YZŞ 15-14; bul-sunlar YZD 1-13, di-sün-ler DV 301-8, FS 819.

Emir çokluk 2. şahıs eki sadece -ñ 'dir, aradaki yardımcı vokal sonradan ekin
bünyesine girmiştir.

142. Gereklik için hususi bir ek yoktur, şart ekine gerek kelimesi eklenmek su-
retiyle yapılmaktadır: ben tuz etmek hakkını bil-sem gerek YZD 31-13, yirine gitse
gerek han yasağı ŞD 163-2.

Bu -sa+gerek şekli gelecek zaman mânâsı da ifâde etmektedir (bk. 138.)

143. Fiillerin bîrleşik şekillerinde bugüne göre farklı bir durum yoktur; hikâyeye, ri-
vâyet ve şart tarzları i- fiili ile yapılmaktadır.

Yalnız bâzan geniş zaman rivâyetinden sonra şart eki geldiği zaman -misa, -mise<missa-<-miş-sa-<-miş ise şekli ortaya çıkmakta ve şartın rivâyeti mânası ifade etmektedir: hoş mahrem idi ömr olur-mışsa "olsaymış, olmuş olsa" bekası SD 13-8, Türk dilini bilür-miseydüm "bilmış olsaydım" SV I-78, ana hakkı Tanrı hakkı degül-miseydi kalkubanı yürümden turaydum DK 53-7, sen degül-miseñ ayân/yaradur degül idüm kevn ü mekân MV 4-38, dökeydün elünde-mişse müşse Âb-ı hayatı SN 262-5, elüm de-missem didi boyunduruk/ne yük tartadum ne oladum aruk FS 573.

144. Soru eki -mi, -mi'dır, ekteki vokal daima düzdür. Fiil çekiminde ekin yeri bakımından bugündünden farklı bir durum yoktur.

145. Birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *et*-, *eyle*-, *kıl*-, *ol*-, *bul*-, *dut*- (tut-), *tur*-dur-) ve *ur*'dur.

Birleşik fiillerin tasvirî (descriptif) fiiller grubundan iktidarî fiilin müsbeti *bil*, menfisi *u*- fiili ile yapılır. Bugündünden farklı durum menfisinde hem -i, -i, hem -a, -e gerundiumunun kullanılmasıdır. Az olmakla beraber -u, -ü gerundiumu da kullanılmıştır: bul-ımaç YZŞ 71-10, alday-ımaç SD 17-13, bil-ımez HŞ 2245, ol-ımaç HŞ 1319, ur-umazam FS 881; çıkış-amaz YZŞ 63-6, bul-amadum YZŞ 34-1, bul-amaz SD 175-4, tur-amaz YZŞ 75-9, tur-ımaç FS 952; diy-ümezdi HŞ 1914, ol-umazam GZ 44-11.

146. Partisip ekleri bugündünden farklı değildir. Geniş zaman partisipi olarak -ar, -er; -ur, -ür; -maz, -mez; şimdiki zaman partisipi olarak -an, -en; geçmiş zaman partisipleri olarak -duk, -dük ve -miş, -miş; gelecek zaman partisipi olarak -ası, -esi ve -acak, -ecek kullanılmıştır.

147. Gerundium ekleri olarak hâl bildirmek üzere -u, -ü; -i, -i, -a, -e; arak, -erek, -urak, -ürek, -iken (ken); zaman bildiren -inca, ince, -icak (-icek, icağaz, -icegiz, -icağın, -icegin), -madın, -medin, -mazdin öñ, -ali, -eli ve -duk partisipinden meyda-na gelen -dukça, -dükçe, -duğınca, -düğince, -dukda, -dükde, -duğında, -düğinde; atif bildiren -up, -üp, -uban, -üben kullanılmıştır.

Zaman mânası taşıyan -inca, -ince eki hem bugünkü gibi "-diği zaman" mânası, hem de "-incaya kadar" mânası ifade etmektedir: gice ir-ince "erinceye kadar" kal-mışdı HŞ 1320, subh ol-inca "oluncaya kadar" kıldı zâri HŞ 1600; gözü gör-ince "gördüğü zaman" HR 45, agard-inca "ağarttığı zaman" kara sakalı yiğit FS 361, toy-inca "doyuncaya kadar" ta'âm yine YZŞ 72-15.

Bugün kullanılmayan -icak, -icek eki ve genişlemiş şekli -icagın, -icegin, -icağız, -icegiz "-diği zaman, -inca, -ince" mânasını bildirir: gör-icek FS 304, sat-icak YZŞ 12-11, esen ol-icağız HŞ 1752, gör-icegez ağladı YZŞ 33-3.

Zaman ve tarz bildiren -madın, -medin eki henüz -madan, -meden şeklärine gir-miştir. Ayrıca -mezdin öñ şekli de görülmektedir: sür-mezdin öñ HŞ 1027.

Zaman gerundiumu -ali, -eli'nin -alidan, -eliden ve -alidan berü, eliden berü şe-killeri de vardır: gör-eliden HŞ 1397, gör-eliden YZŞ 80-5, göster-eliden FS 419, vir-eliden berü HŞ 924, ayrıl-alidan berü YZD 63-13.

Atif gerundiumu -up, -üp'ün genişlemiş şekli olan -uban, -üben ve -ubanı, -übeni, -ubanın -übenin bugün kullanılmamaktadır: baglan-uban SD 145-11, ger-üben HR 74, ol-ubanı gelesiz YZŞ 68-7, diy-übeni YZD 31-12.